

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
MƏHƏMMƏD FÜZULİ ADINA ƏLYAZMALAR İNSTİTUTU**

NADİR ŞAH ƏFŞARIN MƏKTUBLAŞMASI

BAKI – NURLAN – 2007

NADİR ŞAH ƏFŞARIN MƏKTUBLAŞMASI

BAKI – 2007

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu elmi şurasının 25 aprel 2007-ci il tarixli 4 №-li iclasının qərarı ilə nəşr

olunur.

Fars dilindən tərcümə edən, ön sözün və şərhlərin müəllifi:

Rauf ŞEYXZAMANLI

Redaktoru:

Möhsün NAĞISOYLU,
filologiya elmləri doktoru

Korrektoru:

Suad ƏHMƏDOV

Nadir şah Əfşarın məktublaşması. Bakı: Nurlan, 2007, 62 s.

Əlyazmalar əsasında hazırlanmış bu kitaba XVIII əsr siyasi meydanının ən parlaq simalarından olan Nadir şah Əfşarın müxtəlif dövlət rəhbərləri və xadimləri ilə yazışmaları daxil edilmişdir.

ÖN SÖZ

Belə bir məşhur kəlam var ki, bəşəriyyət tarixi müharibələr tarixidir. Bəlkə də elə bu səbəbə görə Makedoniyalı İsgəndər, Atilla, Çingiz Xan, ƏmirTeymur, Şah İsmayıl Xətai, Napoleon Bonapart kimi dünyanın ən görkəmli dövlət xadimləri məhz fəth etdikləri ölkələrin sayına və ərazisinə görə şan-şöhrət qazanmışlar. Lakin həyatın özü göstərir ki, millətlərin və döv-lətlərin taleyi yalnız döyüş meydanlarında həll olunmur. Si-yasətdə gücünə və kəsərliyinə görə top-tüfəngdən heç də geri qalmayan başqa bir silah növündən də həmişə istifadə olunub və olunacaq. Bu silahın adı sözdür, danışıqlar əsnasında söy-lənilən və yaxud qələmlə kağız üzərində yazılıb qarşı tərəfə göndərilən söz. Məhz bu baxımdan mahir diplomat kimi adını Orta Şərq tarixinə yazdırmış Nadir Şah Əfşarın müxtəlif ölkə-lərin başçıları və məmurları ilə burada təqdim olunan məktub-laşması xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Əlbəttə, Hindistan və Os-manlı orduları üzərində dəfələrlə qələbə çalmağı bacarmış Na-dir Şahın uğurlu sərkərdə olması şübhəsizdir, lakin onun gər-gin, keşməkeşli və müvəffəqiyyətlərlə zəngin həyatında diplo-matiyanın xüsusi yeri var.

Pərdəarxası çəkişmələrin, başqa sözlə, “saray diplomatiya-sının” mahir ustası olmuş Nadir Şah məhz bu bacarığın hesa-bına taxta çıxmış və özünün təbirincə desək, “Nadirə dövləti-nin” başında olduğu dövrdə həmin yolla irəliləmiş, müharibə-lərdə itirdiyini və ya qazana bilmədiyini namə, rəqəm və məl-fufələr vasitəsilə əldə etməyə çalışmış, zəmanənin ən qüdrətli dövlət rəhbərlərini özü üçün əlverişli olan mövqeyə cəlb et-məyə, öz rəqiblərinə qarşı yönəltməyə cəhd göstərmiş və eyni zamanda cəfəri məzhəbini beşinci məzhəb kimi qəbul etdi-rərək məzhəblərarası ədavətə son qoyub qonşu müsəlman öl-kələri sakinlərinin əmin-amanlıq şəraitində yaşamaları üçün əlindən gələni əsirgəməmişdir.

Nadir Şah Əfşar – əsl adı Nadirquludur – hicri təqvimə ilə 1100-cü ildə (m.1688) Xorasan vilayətində, Dərəgözün Dəst-gird nahiyəsində anadan olmuşdur. 17 yaşında ikən anası ilə birgə özbəklər tərəfindən əsir götürülür. Anası əsirlikdə vəfat edir, Nadirqulu isə dörd ildən sonra qaçmağa müvəffəq olub Baba Əli bəy

Kusələvi Əfşarın yanında xidmət etməyə baş-layır və tədricən yüksək vəzifəyə yetişir. Bundan sonra o, İkinci Şah Təhmasib Səfəvinin sarayına gəlir və əfqanlara qar-şı apardığı uğurlu mübarizəyə və digər xidmətlərinə görə Təh-masibqulu xan ləqəbini alır. İranın bir çox vilayətlərinin ha-kimliyi və ordunun sərkərdəliyi ona tapşırılır. Həmin vəzifəni icra edərkən Nadir müzəffər döyüşlər nəticəsində Osmanlıları Azərbaycandan xaric edir və Qafqazda Dağıstana qədər irəli-ləyir. Onu da qeyd edək ki, o, sonrakı illərdə rus çarı I Pyotr-un Bakını, Dərbəndi, eləcə də Azərbaycanın və Qafqazın digər ərazilərini işğal etmiş qoşunlarının əsasən diplomatik yolla geri çəkilmələrinə nail olur. Bu zaman Şah Təhmasib Osmanlı və rus imperiyaları ilə İranın mənafeələrinə zidd olan müqə-vilələr bağlayır. Bundan istifadə edən Təhmasibqulu xan onu 1733-cü ildə hakimiyyətdən uzaqlaşdırıb yerinə Üçüncü Şah Abbas adı ilə şahın səkkizaylıq oğlunu gətirir, lakin bununla kifayətlənməyib 1736-cı ildə özünü rəsmən şah elan edir. Bir neçə ildən sonra Nadir Şah əbdali, qızai və digər əfqan tay-falarının ardı-arası kəsilməyən üsyanlarını yatırıb get-gedə tənəzzülə uğrayan Böyük Moğollar imperiyasının hökmdarı Məhəmməd Şahın həmin əfqanlara havadarlıq etdiyini bəhanə gətirərək Hindistana daxil olur və apardığı müharibə nə-ticəsində bu ölkənin Hind çayının şimalında və qərbində olan vilayətlərini özünə tabe edir. Elə bu zaman onun həyatına sui-qəsd hazırlanır və şübhə oğlu şahzadə Rzaqulu Mirzənin üzə-rinə düşür. Bundan sonra onsuz da rəhmdilliyi ilə seçilməyən şahın xasiyyətində və siyasətində zülmkarlıq və qəddarlıq meyilləri daha da güclənir. O, oğlunun gözlərinin çıxarılmasına, bir neçə sərkərdənin və sərdarın edam olunmasına əmr verir, sonu bilinməyən müharibələrdən əziyyət çəkən əha-lidən yığılan vergilərin həcmi-ni artırır. Təbii ki, bu da ətraf-dakıların narazılığına səbəb olur və sonucda h.q. 1160-cı ildə (m.1747) əfşar və qacar tayfaları başçılarından bir neçəsi Nadir Şahın olduğu çadıra girib onu qətlə yetirirlər.

Hazırkı nəşr Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda C-393 və C-494 şifrləri altında saxlanılan əlyazmalar əsasında hazır-lanmışdır. Təəssüf ki, birincisi nəstəliq, digəri isə şikəstə xətt-ləri ilə

köçürülmüş bu sənədlərin heç birində katibin adı və məktubun yazılma və köçürülmə tarixləri göstərilməmişdir. Lakin müxtəlif mənbələrdən məlumdur ki, 1736-cı ilə qədər şahın sarayında münşi vəzifəsini Mirzə Mehdi xan Astrabadi, ondan sonra isə Mirzə Mömin yerinə yetirmişlər. Bütün əlyaz-malar həmin dövrə məxsus üslub özəlliklərini qorumaq şərti ilə fars dilindən tərcümə olunmuş və yalnız Osmanlı imperatoru Sultan Mahmud xanın Nadir Şaha türk dilində yazdığı iki məktubun mətni olduğu kimi saxlanılaraq latın qrafikasına çevrilmişdir. Bu topluya həmçinin Şah Təhmasibin Osmanlı sultanına yazdığı bir naməsi də əlavə edilmişdir. Zənnimizcə, təqdim olunan məktublar həm Orta Şərqi tarixinə dair qiymətli mənbə, həm də orta əsr inşa janrının gözəl nümunəsi kimi mütəxəssislər tərəfindən rəğbətə qarşılanacaqdır.

**Nadir Şahın Hindistanın fəth olunmasından sonra
Rum padşahı *Sultan Mahmud xan*¹ a yazdığı məktub**

Fələk kimi uca əlahəzrət, səadətin *Müştərisi*, əzəmətin *Zühəli*, aləmi əhatə edən

¹ Kursivlə fərqləndirilmiş xüsusi adların şərhə 59-61-ci səhifələrdə verilmişdir.

izzət ilə vüqar dənizi, dünya hökm-darlığı zirvəsinin günəşi, xilafət və xoşbəxtlik bürcünün aləmi isindirən xürşidi, mülkpərvər *Xosrov*, ulduzlar miqdarında nə-həng qoşunun sərkərdəsi, uca səmanın əfsəri, *İsgəndər* kimi qüdrətli padşah, vüqarlı və xoşbəxt ölkənin şəhriyarı, döyüş meydanının şahsüvarı, Allahın kölgəsi olan islampənah pad-şah, ədalət məhkəməsinin rəhbəri, dünya sultanlarının ən əzəmətli, dövrən xaqanlarının ən böyüyü, islam ilə mü--səlmanların köməkçisi, kafirlər ilə müşriklərin qənimi, qu-runun qaanı və dənizlərin xaqanı, Hərəmeyni-şərifeynin xa-dimi, ikinci *İsgəndər Zülqərneyn*, *Əs-sultanül-qazi Mahmud xan* ibn Sultan Mustafa xana (onun əzəmətli taxtı uğurla zi-nətləndirilsin və ulu səltənətinin gözləri nur parıltısı ilə işıq-landırılınsın!) günəşin bənzərsiz parıltısı, bərabərlik ayının gecə çirağının cövhəri və mehrin firuzəvari çarxının işığı ilə rəqabət aparən gözəl sənaların parıldayan cəvahirələrindən və mü-qəddəs duaların bərq vuran ləllərindən düzəldilmiş, canın xə-zinəsindən və sədaqətli qəlbin dəfinəsindən göndərilmiş cən-nətvari toplantının hədiyyəsi və asimanabənzər məclisin töh-fəsi olan bu qardaşlıq lövhəsində bundan əvvəl Hindistanın böyük padşahı *Məhəmməd şahın* əfqan başçıları və Qəndəhar üsyançıları haqqında üzərinə götürdükleri öhdəliklərin şərtləri və ondan sonra vədinə xilaf çıxması barəsində yazılmışdır. Bu-na əlavə olaraq Qəndəhardan getmiş başqa bir elçinin ədəb və qanuna zidd olaraq saxlanması və hümayun məktuba cavabın verilməməsi¹ xaqanın izzətli və calallı sarayında oturanların nəzərinə çatacaqdır. Yuxarıda qeyd olunmuş müqəddimənin sadıq dostların öz diqqətlərini Hindistana tərəf yetirmələrinə bais olduğu bir zamanda adı çəkilmiş böyük padşah bütün qo-şunlarını Hind ölkəsinin uzaq yerlərindən toplayıb tam hazır vəziyyətdə və sözlə ifadə olunmayan təmtəraqla Şahcahan-abaddan² hərəkət edib, Şahcahanabadın iyirmi dörd fərsəx-liyində³

¹ 1737-ci ildə Nadir Şah Məhəmməd Hüseyn adlı elçini Məhəmməd Şahın yanına göndərüb qırx gündən sonra cavab məktubunu gətirmə-yi ona tapşırmiş, lakin Məhəmməd Şah həmin şəxsi bir il Hindi-standa saxlamışdır.

² Şahcahanabad – Dehli şəhəri.

³ 1 fərsəx – təqribən 6 km.

Kərnal¹ adlı alınmaz qala və möhkəm hasar düzəldib müharibə aparmaq əzmi ilə dayandı və İlahi dərğahının bu ni-yazməndi² də sarayda oturanalara xəbərdarlıq vermək məq-sədilə Kərnalın on beş fərsəxliyindəki mənzilə daxil olandan sonra Allaha mütəvəkkil olub zilqədəül-haram ayının on be-şinci günü üsyançılardan qisasını aldı və Tanrının köməyi ilə o həyasız güruha od salıb darmadağın etdi. Onun xanları və əmirləri Hindistan ordusunun qırx min nəfəri ilə döyüş mey-danına girib, silah ilə canlı qüvvəni ələ keçirib padşahın top-xanasına, döyüş sursatına və xəzinəsinə yiyələndilər. *Mə-həmməd şah* məğlub olub öz qalasına salındı. Üç gündən sonra onun özünü yenik və çarəsiz halda, sağ qalan əmirləri və qo-şunu ilə birlikdə hümayun ordugaha gətirdilər. O, Allahın dər-gahına ehtiyacı olan ilə görüşüb səltənətin tacını və möhürünü təslim etdi. Biz isə həmin mənzildən çıxıb Şahcahanabada yola düşdük və oraya daxil olan kimi uzaq məmləkətlərdə və möh-kəm qalalarda oturmuş bütün xanlar, özbaşına iş görən, qara-niyyətli fərmanverənlər, qoçaq əmirlər və başları rüşvət-xorluğa qarışmış racələr ətrafdan itaət və tabelik məqamında peyda oldular. Bu ölkənin vilayətlərinin fəth edilməsi və işlə-rin qaydaya salınması asanlaşmış təkmilləşəndən bir az sonra İlahi dərğahına möhtac olanın türkman və adı çəkilmiş pad-şahın da Türkmaniyyə ümmətinin və cəlalətli Gürganiyyə sü-laləsinin nümayəndəsi olduqlarını nəzərə alaraq, bundan əvvəl olduğu kimi, el və birlik qaydası ilə Hindistan padşahlığını adı zikr olunmuş o aliməqama həvalə etdik və xütbə ilə sikkəni onun adına düzəlttik.

Ətək³ çayının şimal səmtində yerləşən Qəznin və Kabil şə-hərləri Xorasan məmləkətinin şəhərlərindəndirlər, buna görə də həmin diyarı Sind vilayəti ilə və Ətəkin o tərəfindəki qalaları ilə Təbbət⁴ və Kəşmirin sərhəddindən ki adı çəkilmiş çayın suyunun dənizlə əlaqəsi var, Bəhbəha (Bəhbəhan – ?), Bənadiryyə⁵ və tabelikdə olan qalalara qatıb İran dövlətinin torpaqlarına əlavə etdik və səfər

¹ Müasir Hindistanın şimal-qərbində yerləşən şəhər.

² Niyazmənd – möhtac, ehtiyacı olan.

³ Sind (İnd) çayı

⁴ Tibet

⁵ Dehli ilə Kərnal arasındakı diyar

yüyəninin döndərilməsinə əmr verdik. İlahi dərğahına ehtiyacı olana məxsus məmlə-kətlərin içində önəmli yer tutan Ətək çayının ətraflarına daxil olandan sonra dostluq münasibətimizi nümayiş etdirərək bu xəbəri bildirmək və müzəffər rəyi yaymaq üçün elçini hü-mayun hüzura göndərdik ki, Hindistanın nəfəslərindən və bu bütövlükdə bir bustan olan diyarın güllərindən o dost rəhbərin dərğahına çatdırsın. Həmin vaxt Sivasdakı elçi Əli Mərdan xan Filinin vəfatı xəbəri sarayda olanların ərzinə yetişdi. Bu səbə-bə görə xaqan dərğahına yaxın bir əyanı, bu sarayda uzun müddət xidmət göstərən və səfirlik qaydalarına bələd olan Xo-rasanın çarxçıbaşısı Haçan xan Çəməşkərki (?¹) Əli Mərdan xanın yerinə təyin etdik və mərhuma tapşırılmış işləri yerinə yetirməyi adı çəkilmiş alicaha həvalə etdik ki, Haçan xan o hü-dudlarda dayanmış dostları ilə yola düşüb öncədən şərtlənmiş və gecikdirmə düyünü ilə bağlanmış işlərin o ali dövlətin mü-şavirlərinin köməyi ilə qəbul edilməsinə nail olsun.

Dost məktubun boş qalmaması üçün sonda əlavə olaraq əqdəs² hüzurunuzda və müqəddəs qarşınızda qəbul məqamına yetişməsi ümidilə bəzi əşyaları Hindistan hədiyyəsi və sovqatı şəklində göndəririk.

Nadir Şahın Rum padşahı *Sultan Mahmud xana* yazdığı məktub

Bismillahir-rəhmanir-rəhim və bihi nəstəin

“Onları orada xeyir-dua və salamlarla qarşılayırlar”³ ayəsinin ürəkaçan gülzarından

¹ Müxtəlif səbəblərə görə oxunuşu çətin olan və ya mümkün olma-yan sözlər ya imkan daxilində orijinala yaxın şəkildə transfonelite-rasiya edilmiş, ya da onların yerinə üç nöqtə qoyulmuş və hər iki halda mətndəki həmin yerlər sual işarəsi ilə nişanlanmışdır.

² Ən müqəddəs

³ Fərqa. 75

yayılan müstəcab, müşklü və sevgi ilə dolu rayihələr üst aləmdə müqəddəs adamların burunlarını öz qoxusu ilə qıcıqlandırır və “[Allahın] görüşünə çatdıqları gün onların sözləri salamdır”¹ ayəsinin bərəkət bağlarından səmimi və gözəl sənaların qızılgül ətrini gətirən nəsimlərin əs-məyindən ülfət qönçələri açılmağa başlayır. İrəmvari, ruh-landırıcı yığıncağın hədiyyəsini və cənnətə bənzər, ruh oxşayan məclisin töhfəsini qüdrətli əlahəzrət, padşahlıq və xilafət taxtına başucalığı gətirən, *İsgəndər* kimi həşəmətli, *Süleyman* kimi şanlı, şahlıq aləminin mənasını göstərən güzgü, dünyaya hökmranlıq edən və onu qoruyan bürcün aləmi isindirən gü-nəşi, şanlı-şöhrətli Osmanlı nəslı fələyinin böyük alovu, səl-tənət ilə cəlalət məhkəməsinin *Dara* kimi ədalətli hakimi, əzə-mət ilə tale dünyasının fərman buyurarı, əmin-amanlıq şə-hərinin möhkəm divarı, zəmin ilə zaman asayışının və qayda-qanunun təməli, dağ kimi uca, ürəyi dəniz kimi geniş olan padşah, göydəki ulduzlar mərtəbəsinə yüksəlmiş *Xosrov*, dünya sultanlarının sığınacağı, dövrən xaqanlarının ümid yeri, islam ilə müsəlmanların köməkçisi, kafirlər ilə müşriklərin qənimi, qurunun haqanı, dənizlərin sultanı, ikinci *İsgəndər Zülqərneyn*, Allahın kölgəsi olan padşah və islampənahın xəlifəsi, *Əs-sultanül-qazi Mahmud xan* bin Sultan Mustafa xana (Allah onun dövlətinin əsaslarını Yerın göylərində təsbit etsin və onun uca işlərini uzununa və eninə artırsın!) göndərib qayda-qanunları qorumaq yolu ilə və Yaradanın nur şüalarının düşdüyü yeri olan dünyanı bəzəyən hümayun fikrə sadıq qal-maq adəti ilə qeyd edirik ki, əvvələn², birinci təkliflərdən və saniyən³, ikinci diləklərdən dinin əsaslarını və müsəlmanlar arasında dostluq ilə mehribanlığı möhkəmləndirməkdən, iki həzrət arasında hərtərəfli ittifaqın zəruriliyini ifadə etməkdən və iki dövlət arasında olan şübhələrin təsirini aradan qaldırmaqdan başqa heç bir məqsədimiz olmamışdır. Millət və dövlət səviyyəsində olan bəzi maneələr bu tərəfin yolunda bir səddə və istənilən nəticəni əldə etməkdə ayaqaltı palazın daşına çevrilsələr də, həmin məsələnin qardaşlıq və ittifaq yolu ilə

¹ Əhzab. 44

² Birincisi

³ İkincisi

çözölməsini və bahar cənnətinin hökmdarı *Dördüncü Sul-tan Murad xanın* zamanına aid sülhün imzalanmasını təvəqqe və xahiş buyurmuşduq. Yaradanın dərğahına ehtiyacı olanın ürəyinin məlum halının əsaslarını təşkil edən hümayun xürşidin xatirinin razılığını əldə etmək üçün əvvəlki və son-radən artırılmış təklifləri unutqanlıq tağının altına atıb və dost tumarını unutqanlıq və sükunət xatəmi ilə möhürləyib mə-həbbət ilə qardaşlıq gülüstanında çiçəyin sevinməsi və ittifaq ilə dostluq baharistanında reyhanın fərəhlənməsi mövsümünün olduğı bu anlarda haqanın əyanları, səfarət, şövkət və iqbal sahibləri, alirütbəli əzəmət və həşəmət ziyələri, bu əbədi döv-lətin ən nüfuzlu şəxsləri və bu yenilməz səltənətin möhkəm inam yeri olan Mustafa xan Şamlunu və münşi *Məhəmməd Mehdi xanı* elçilik və səfirlik qaydası ilə göyəbənzer saraya yollayıb dostluq sülhnaməsini adları çəkilmiş alicahların va-sitəsilə izzət və şan-şöhrətin məskunlaşdığı məqama gön-dərdik. O şəhriyarlıq məhəbbətindən təvəqqemiz budur ki, hü-mayun məktubda şəksiz dostluğun və qardaşlıq öhdəliklərinin gələcəyi ifadə olunduğı kimi tələf olanları yenidən cana gə-tirmək üçün sevginin dünyanı isindirən alovları ilə ixtilaf və düşmənçilik qaranlığı aradan qaldırılsın, bu böyük ailələrin kə-ramətli və əzəmətli xələfləri arasında olan məhəbbət bağları və qardaşlıq əlaqələri nəsilədən nəslə keçərək əbədi və yenilməz olsun, birlik və ittifaq gülüstanı göydəki sarayın katiblərinə məxsus qələmlərin buludundan axan yağıntılarını ilə daim tə-ravətləndirilsin, qardaşlıq məktubunu yazanların çırağı həmişə şölələnsin!

İlahi, ta dünya rəngarəngdir,
Göy dövr edir, kainat isə sakitdir.
Bu padşahlıq şübhəsiz sənin olsun,
İstədiyini kimi ürəyinin kamına çat!

**Nadir Şahın Rum padşahı *Sultan Mahmud xana*
yazdığı sülhnamə**

Müsəlmanların əməllərində əyrilikləri düzəldən, onların qəlblərində qəzəb yaralarını sağaldan, sinələrində bağları və zəncirləri açan Allaha və şöhrətli məqam sahibi olan Onun el-çisinə və onun ailəsi ilə əshablarına və ünsürləri təbiətlə, adətləri cəmiyyətlə uyğunlaşdırmaq üçün dinin islahı yolunda cəhd edib əllərindən gələnləri əsirgəməmiş rəşidi xəlifələrə həmd olsun!

Əmma bə'd. *Şah İsmayıl Səfəvinin* vəfatından sonra İran-da ədəbsizlik ilə rafiziliyin yayılmağa başladığını və İran ilə Rum arasındakı əlaqələrin düz yoldan kənara çıxdığını görən İran əhalisi Muğan çölünün Böyük Şurasında¹ biz hümayun hökmdarın səltənəti qəbul etməyimiz haqqında tələbini irəli sürdü. Hənif məzhəbli sünnet əhlinin və camaatının əziz ata-babalarımızın və əzəmətli sələflərimizin davamçıları ol-duqlarını nəzərə alaraq, biz o naşı güruhdan öz qara canları və mənasız sözlər söyləyən dilləri ilə böyük xəlifələrin (rəh-mətüllahi əleyhim əcməin) dedikləri həqiqətləri boyunlarına alıb məsuliyyətli olmağa meyl göstərməyi dəfələrlə tələb edəndən sonra o tayfa müqəddəs hökmü qəbul edərək əvvəlki halından vaz keçdi. Biz hümayun padşah türkmənlərin möh-təşəm taleyinin cəlalətli sülaləsinin davamçısı və qüdrətli əla-həzrət, dünya hökmdarlarının ən böyüyü, dövrən xaqanlarının ən hörmətli, *Süleyman* kimi əzəmətli rəhbər, günəşbayraqlı *Xosrov*, islam ilə müsəlmanların köməkçisi, kafirlər ilə müş-riklərin qənimi, qurunun xaqanı və dənizlərin sultanı, ikinci *İsgəndər Zülqərneyn*, Hərəmeyni-şərifeynin xadimi, tale ha-kimi, *Daranın* qardaşı, islampənah padşahın bargahı, islam əhlinin xəlifəsi və türkmən tayfasının məşəlinin işığı *Sultan Mahmud xandan* (Allah onun xilafətinin kölgəsini aləmlərin başı üstündən əsirgəməsin!) itkilərin əvəzini çıxmaq üçün on-dan əvvəlki sənədlərdə yazılmış beş mətləbə imzasını qoymağı istəmişdik. Səfirlərin təkrar gediş-gəlişindən sonra *Süleyman* cəlalı padşah üç maddəni qəbul etmiş və iki maddəni şər'i və mülki səbəblərə görə təxirə

¹ 1736-cı ildə Nadirqulu ölkənin ən mötəbər əyanlarını, din xadim-lərini və tayfa başçılarını toplayıb bu adla tarixə düşən qurultay ke-çirmiş və orada özünü rəsmən şah elan etdirmişdir.

salib son məktublarında bu mə-ramdan vaz keçməyi istəmişdilər. Biz hümayun hökmdar iki tərəf arasında olan düşmənçiliyi aradan qaldırmaq və nöq-sanlarla həyəcanın təsirindən qurtulmaqdan başqa bir məq-sədimiz olmadığını o çiçək qönçələrinin məhəbbətini yayan nəsimə söyləmişdik. Lakin buna baxmayaraq biz məhz *İs-gəndərməqam* hümayun padşahın razılığını almaqla və islam əhlinin namusunu qorumaqla barış ilə dostluğu bərqərar etmək xatirinə bundan əvvəl şərt qoyulmuş təklifləri geri götürüb və sülh yolu ilə irəliləyib bu ürəyəyatan işi fələk taxtı sahibinə elan etdik. Amma *Şah İsmayılın* yeritdiyi ixtilafçılıq siyasəti nəticəsində keçmiş zamanlarda Türkman sultanlarına bağlı olmuş Azərbaycan məmləkətlərindən bəziləri ali Osman dövlətinin tərkibinə keçmişdi. Buna görə izhar olunur ki, əgər is-lampənah padşahın təbiəti üçün çətin və dostluq adətlərinə müxalif deyilsə, o əlahəzrət həmin iki məmləkətdən birini ba-ğışlamaq qaydası ilə bu tərəfin tabeliyində olan məmləkətlərin hövzəsinə qatsın. Biz o həzrətin həmin təklifləri rədd ya qəbul etmək haqqını tanıyıyıq. Dövlətin o yüksəkməqamly şöhret sahiblərinin fəxri Lətif Əfəndinin almaq şərəfinə nail ol-duğumuz hümayun məktubunda əlavə edilmişdi ki, ali Nadirə dövlətinin bidətin təsiri altından çıxmağıyla şükrə layiq mü-qaviləyə və səmərəli əməkdaşlığa müvafiq olaraq iki uca dövləti müttəfiq kimi tanıyır, lakin bəzi məsələlərə əsaslanaraq müqəddəs xatiri ona bağlıdır ki, əvvəlki maddələr qüvvədən düşdüyü kimi keçmişdə əlaqələrə xas olmuş dostluq ilə meh-ribanlığın möhkəmlənməsi naminə bu mətləbə də xitam ve-rilsin.

Bahar cənnətinin sultanı *Dördüncü Sultan Murad xanın* dövründə bağlanmış sülhün əsasında duran iki əzəmətli dövlətin kərəmətli xələfləri və böyük övladları arasındakı dostluq ilə məhəbbət bu iki möhtəşəm ailədə nəsildən nəslə keçərək zamanənin meydanında daimi olsun! Madam ki islampənah padşah həzrətləri bu dostluğun ömrünü uzatmış və təs-diqlədikləri sazişlərilə bu məhəbbəti möhkəmləndirmişdilər, biz hümayun hökmdar da bu həzrəti qardaş və o cənabın xatirinin razılığını və müsəlmanların gün-güzəranında əmin-amanlığın qorunmasını ən mühüm mətləblərdən və ən vacib məsələlərdən saymışıq. Buna görə islampənahın çoxdan gözlədiyimiz bu müşksaçan məktubu gələn kimi biz o islam hökmdarının

ikinci istəyini də qəbul edərək sülhnamənin əsa-sını qoymağa sərəncam verdik və iki dövlətin nüfuzlu şəxsləri arasında barış işi bir qanun və üç maddə şəklində öz yoluna düşdü.

Bahar cənnətinin xaqanı *Dördüncü Sultan Murad xanın* zamanında iki dövlət arasında qərar tapmış sülhün əsası bir qaydadır və heç bir hədd ilə pərdə o yolun rüknlərinə də-yişiklik və xələl gətirməz. Şərt odur ki, bundan sonra fitnə yat-mış və xəncər yuxulu olsun, iki tərəfin şəninə layiq və iki döv-lətin mənafeələrinə müvafiq işlər həyata keçirilib, küdurətdən bəhrələnən və sülh ilə xoş münasibətlərə zidd olan əməllərdən imtina edilsin. İnşaallah-təala, bu iki əzəmətli dövlət və bu iki böyük ailənin övladları arasında dostluq ilə məhəbbət qiyamət gününə qədər davam edəcək.

Birinci maddə. Bağdad və Şam¹ yolu ilə Beytullahül-ha-rama gedən hacıları valilər ilə hakimlər yol boyu məhəldən məhələ sap-sağlam bir-birlərinə ötürür, onların hal-əhvallarına nəzarət edərək onlara qayğı göstərməyi özləri üçün lazım bilirlər. **İkinci maddə.** Odur ki, dostluğun təkidi və məhəbbətin təsdiqi xatirinə hər üç ildə bir şəxs İrandan o dövlətdə və bir şəxs o dövlətdən İranda olanda, onların xərclərini iki tərəf ödəyir. **Üçüncü maddə.** İki tərəfin əsirləri azadlığa buraxılır, onların satışına rəva verilmir, vətənlərinə dönmək istədikləri təqdirdə onlara maneçilik törədilmir, sərhədlərin hakimləri dostluğa zidd olan hərəkətlərdən özlərini saxlayırlar və bundan savayı İran əhalisini xeyir və razılıqla yad edirlər və bundan sonra Kə'beyi-müəzzəməyə və Mədineyi-müşərrəfəyə və digər islam məmləkətlərinə gedib gələn camaatla Rum tərəfi Rum hacıları və sair islam ölkələrinin əhalisi ilə adət olduğu qaydada rəftar edir, onlardan "durma"² və şər'i hesaba xilaf olan pul alınmır və həmçinin ali ziyarətgahlarda da, əgər o camaatın əlində ticarət malı olmasa, Bağdadın rəhbərləri və hakimləri onlardan bac istəmir, ticarət malı olanlardan isə hesabat malı alınır, amma artıq heç nə tələb olunmur və bu tərəfdən də Rum tacirləri və əhalisi ilə həmin minvalla rəftar edilir və bu gün-dən

¹ Dəməşq şəhəri

² Bir yerdə dayanıb qalma haqqı

əgər İran əhalisindən Ruma və Rumdan İrana gələnlərə himayə göstərilməsə, bu məsələ iki dövlətin müvəkillərinə təslim olunur. Biz qeyd edilmiş sənədləri adı çəkilmiş sülh-namələrin və razılaşıdırılmış müqavilələrin əsasında iki həz-rətin xələfləri və davamçıları arasında olan və iki dövləti bir-birinə bağlayan əlaqələri əbədi və daim möhkəm saxlamaq xatirinə imzalayıb əhd bağladıq. Əgər o əzəmətli dövlətin tə-rəfindən dostluq ilə birliyə zidd və əhd-peymanlara müxalif bir işə əmr verilsə, həyata keçməz və bu tərəfdən də həmin yolun qaydalarına xələl gətirən nöqsanlara yer verilməz. “Və kim ki [müqavilənin] şərtlərini pozdu, özünə pislik etdi və kim əhdinə vəfalı oldu, Allah ona böyük mükafat əta edəcəkdir”¹.

Nadir Şahın Rum padşahı *Sultan Mahmud xana* yazdığı cavab məktubu

“Kinlərini sinələrindən silmişik. Qarşı-qarşıya oturub bir-birinə qardaşırlar”². Göy kimi uca, günəş kimi parlaq, *Müş-təri* kim xoşbəxt, dünyanın ədalətli hökmdarı, *Süleyman* kimi həşəmətli hakim, cahan şahlarının ən əzəmətlisi, dövrən xa-qanlarının ən böyüyü, Allahın yaratdığı ölkələrin himayədarı, Allaha ibadət edənlərin qoruyucusu, Allahın yerdə olan köl-gəsi, kafirlər ilə müşriklərin qənimi, islam ilə müsəlmanların yardımçısı, su ilə qurunun xaqanı, ikinci *İsgəndər Zülqərneyn*, Hərəmeyni-şərifeynin xadimi, islampənah xəlifə, qazilərin sul-tanı və qəhrəman mücahidlərin qaanı *Sultan Mahmud xanın* (onun xilafətinin və dövlətinin kölgəsi aləmlərin üzərindən əs-kilməsin və onun qaldırdığı bayrağın şövkəti ilə şiddəti din düşmənlərinin üstündən azalmasın!) dostluq xəzinəsindən və hamının beyət etdiyi sarayından şərəfətli məclisin hədiyyəsi olaraq ən xoş salamların nəfəsləri və saf təslimatların istəkli ətirləri bizə yetişmişdir. Əyanların və şöhrətlilərin iftixarı Mustafa Lətif Əfəndi və Fəthəli bəy Türkmənin vasitəsilə son

¹ Fəth. 10

² Hicr. 47

layihələrdə və yüksək səviyyəli danışıqlarda cəlalət xilafətinin mövqeyi bizim nəzərimizə çatdırılmış və bizi şərəfləndirərək ürəklərimizi məhəbbətlə doldurmuşdur. Lətif Əfəndinin mü-şayiətilə göndərilmiş şərəfətli məktubda müzəffər atlılar dəstəsinin dava-dalaşa məşğul olduğu anlarda o əbədi dövlətin məmurlarından heç bir hərəkətin zühura gəlmədiyini yazılmışdı. Çay saflaşandan sonra təmizlik ilə səmimilik qoşunun oradan keçib daxil olmağı nəticəsində palçığa bulaşdı. Nurla dolu şə-riətin icazəsinə arxalanan və sərhədlərin hasarlarından ortaya çıxmış zərəri aradan qaldırmaq niyyətilə hərəkət edən o İlahi dərgaha ehtiyacı olana millətin xoş halının əsasları və mü-qəddəs şəhriyarın məqsədinin səmimiliyi məlum və o həzrətin cahanı isindirən məhəbbəti ilə mehribanlıığı aləmə işıq saçan günəş kimi aydındır. Əlbəttə, o islampənah hökmdara da bəl-lidir ki, bizim bu əbədi dostluğa sədaqət göstərib həmin müd-dətdə verdiyimiz təkliflərdən niyyətimiz iğtişaş salaraq qan tökmək ola bilməzdi və içkinin saflaşmasından, məzhəbin paklaşmasından, iki dövlətin möhkəmləndirilməsindən və iki tər-rəfin müsəlmanlarının dostlaşmasından başqa bir məqsədimiz olmayıb. Biz qətiyyənlə məsələ ətrafında namülayim hallar qəs-dində deyilik, lakin İlahinin yazısı ilə iki tərəfin tələb edilən surətləri nəticə güzgüsündə əks olunmamışdı, bəlkə onların tərsi düşmüşdü. Bu işin təfərrüatlarını nəzərlərindən keçirən safürəklilər düz yolu tutub “Həqiqətən, işlər niyyətlərə gö-rədir” müamiləsinə müvafiq hərəkət edəcəklər və mülklərin sənədləşməsində qələmləri dostluq yolunu tutacaqdır. Bu dostluğun ixtiyar cilovu sultanın rəyinə və istəyinə bu-raxıldığından biz dövlətlərin ittifaqı yolunda onu qəbul, ya rədd etməkdə o həzrətin sərbəst olmaq haqqını tanıyıırıq.

Bahar cənnətinin xaqanı *Dördüncü Sultan Murad xanın* za-manında bağlanmış barışa əsaslanaraq bu işə həmin yolla ən-cam verilməsinə və onun yerinə yetirilməsinə ümüd bəsləyir və Nadirə dövlətini ayrı bilməyib işlərin elə qayda ilə get-məsini istəyirik ki, inşaallah-təala, iki dövlət və iki həzrətin sə-ləfləri ilə xələfləri arasındakı dostluq ilə birlik bu dünyada öz möhkəmliyini saxlasın. Ya islampənah, o alimiqdar hökmdar həddindən artıq mehriban olduğundan bu niyazməndə özünün bu cür şəksiz sevgisini vəd və həmişəlik dostluğunu izhar et-

mişlər, yəni könül ölkəsinin fatehi və bir ovuc məskunlaşmış torpağın fərmanverəni o sultana olan xalis məhəbbətimiz bizə xaqanlıq əlamətlərinin neməti yoluna xilaf olmağa və sultanlıq əmrinin hüdudlarından kənara çıxmağa icazə verməmişdi. Buna görə o həzrətin istədiklərini imzalayıb xilafət sarayının guşənişinlərinin nəzərimizə çatdırdıqları sülhnaməni ən gözəl surətdə qəbul etdik və Lətif Əfəndini razı halda mürəxxəs bu-yurduq. Sədaqətin “Sad”ı, ülfətin “Lam”ı və məhəbbətin “Ha”sı¹ bəni-Adəmin qəlblərindəki lövhələrə təqdir qələmi ilə nəqş olunduğu kimi, inşaallah-təala, bu sülh də bütün aləmə yayılsın, qələm və lövhə naxışları ilə tarixə həmişəlik salınsın!

Nadir Şahın Hindistan şahı Məhəmmədə yazdığı məktub

Yaxın dostluğun ən xoş dualarının incə cəvahirləri və qar-daşlıq ayinlərinin ən saf təslimatlarının parlayan ləlləri sevgi məxzənindən və ittifaq xəzinəsindən nəcibə tərəf və həbibə sarı, göy kimi uca həzrət, tacdarlıq əklili tacının dürrü və xoş-bəxtlik ilə əzəmət dənizinin iridanəli incisi, tale ilə dövlət san-dıqçasının parıldayan gövhəri, cah-calal, təmtəraq və ədalət bürcünün işıqlı ulduzu, hökmranlıq ilə cahandarlığın başucalığı, şanlı Gürqan nəslinin paklığı, xoştədbirli sevgili müstəhəqq üçün göndərib sədaqət lövhəsində təsvir edirik ki, hərçənd ki, sınıanmış dostluğun qəvvası² böyük istək dənizində qərq olmuşdur, vəziyyətin həqiqətlərindən bəhs edən də-rinmənalı məktublardan ibarət olan bahalı gövhərlərin va-sitəsilə məqsədinə çatmaq üçün məhəbbət qəvvasgahından kə-nara çıxıb yaddaşın gizləndiyi yerin qapı-divarını o qiymətli daş-qaşla bəzəmiş və cənnətlərin hər tərəfini sevinc və xoş-bəxtlik əlamətləri ilə doldurmuşdur. Buna görə də nəciblik və qəhrəmanlıq sahibi Hüseyinli xanın şərəfli tərəflərin bərəkət tərəfindən hüzura

¹ Ərəb əlifbasının hərfləri olan “Sad”ın, “Lam”ın və “Ha”nın birləşməsindən “sülh” sözü əmələ gəlir.

² Qəvvas – dalğıcı.

gəldiyi bu əlamətdar məqamda seyyidlik və nəcabət yiyəsi Mirzə Möhsün qardaşlıq adətlərinin tək-milləşməsi və yeniləşməsi üçün bu şərəfli tərəfdən o əzəmətli diyara təyin olunmuş, qırx ləkə¹ bərabər daş-qaşla bəzədilmiş alətlər və fələk kimi uca rəhbərin ehsan yerinə payladığı mü-kafatlar ilə ənamları sərf edilmişdi. İki ali dövlət arasında ay-rılığa meyil olmamışdır və möhürlənmiş siyahıya müvafiq ola-raq adı çəkilmiş seyyidlik sahibinin vasitəsilə Kərim bəyin təhvil verdiyi və Kicramın qeydə aldığı əlahiddə yüz bir zəncir fil alirütbəlinin hüzuruna yollanır və Firəng məmləkətinin ər-məğanlarından olan, fillərin daşdığı böyük zıncırovlu saatı yadigar şəklində hüməyun cəvahirxanaya göndərilən hə-diyyələrə əlavə edilir. Ta qızıl saat asıman məclisini bəzəyən Ay ilə Günəşidir, gecələrin və gündüzlərin dəqiqələrində əqrəb təbiətli düşmənlərin gözləri kor olsun, səltənət ilə cahandarlıq günləri isə saatın qiyamına və qiyam² saatına qədər davam etsin!

Nadir Şahın günəşpapaqlı rus padşahına³ yazdığı məktub

Qəbul şahidlərinin qulaqlarını və boyunlarını bəzəyən də-vətlər cəvahirləri və dostluq dalğıcılarının köməyi ilə ürək və can sağlığı dənizlərdən bəyan sahilinə gələn xeyir-duaların parıldayan ləlləri günəşşüalı əlahəzrət, səltənət ilə səadət asımanında *Zöhrələrin Zöhrəsi*, əzəmət ilə hökmranlıq sədəfinin bəyaz dürrəsi, izzət ilə calal səmasının nur saçan günəşi, ulu-luq ilə xoşbəxtlik gecəsini işıqlandıran şam, bərəkət ilə mü-vəffəqiyyət ağacının bəhrəsi, sahiblik ilə iqtidar bəhrəsinin ağacı, yeri göydə olan cənabın fələyi, ulduzlar kimi həşəmətli taxtın çarxı, rəyi çay suyu ilə suvarlanan və hümmətini qüvvətli zeytundan alan hüməy⁴, pakürəklilərin dərmanı, *Xos-rov* kimi cəlalətli, günəşpapaqlı böyük imperatriçanın (onun

¹ 1 lək – 100 000.

² (burada) Qiyamət

³ Rus imperatriçası Anna İoannovna Romanova

⁴ Cənnət quşu, səadət quşu

səltənətinin günləri uzansın!) şərəfətli məclisinin hədiyyəsi və ali toplantısının töhfəsidir. İzzət ilə hörmət sarayında qəbul olunanlar şahidlik edirlər ki, bundan öncə xaqanın yüksək rüt-bəli xidmətçisi tufəngçibaşı Əhməd xan fələk kimi uca saraydan padşahın izdihamlı və bərəkətli iclaslarının müjdəsini gətirmək və iki ulu dövlət arasında dostluq və qarşılıqlı an-laşma adətlərini təzələmək və möhkəmləndirmək üçün səfir tə-yin olunmuş və şah sarayının nurlu astanasına ezam edilmişdi. Bağdad valisi Əhməd paşanın və onun atasının illər boyu möhkəm dostluq və məhəbbət əsasında əlaqələr qurmuş böyük Səfəvi dövləti ilə ali-Osman arasında öz nəfsani məqsədləri üçün fitnə-fəsad salmaq və nifaq ilə anlaşılmazlıq törətmək yoluna qədəm basmaları İlahi dərgahına möhtac olan o iki dövlətin arasını qarışdıranları tənbeh etmək üçün qəhredici qo-şunların qalxmasına səbəb oldu. İlahi qüvvət və qüdrət ilə in-diyə qədər ki, mübarək ramazan ayının ortalarıdır, bir neçə də-fə dava düşmüş və hər dəfə Rum əhlindən bir çoxu qılıncın qurbanı olmuş, onların paşalarından on-on iki nəfəri ələ ke-çirilmiş, xilafətin bünövrəsini təşkil edən Kərkük, Hillə, Nəcəfi-əşrəf, Kərbəlayi-müəllə və Bağdad işğal olunmuşdular. Başqala da həmçinin müzəffər ordu tərəfindən mühasirəyə alınmışdı və yuxarıda adı çəkilənin nə qalxan əli, nə də qaçan ayağı var. Həmin qalanın alınması bir neçə günlüyə təxirə sa-lındığına görə qoşunu bu işin tamamlanmasına təyin edib özümüz dünyanı fəth edənin nəzərinə düşmüş bəzi işlərinə əncam vermək üçün Şirvan sərhədinə ezam olacağıq. İndi ki gü-nəşpapaqlı alicah özünün nəcib xasiyyətləri və əhdinə sadıq qalması ilə dünyada xoş ad qazanmış və zəmanəmizin hökmdarlarının həsəd aparmalarına səbəb olmuşdur, bizim də o alirütbəlidən xahişimiz odur ki, özünə məxsus kamil iltifatını daha da təkmilləşdirərək məhəbbət diyarındakı ölkələri istila edəni və dostluq qapılarının fatehini qalan sözləşmiş məmləkətlərə vəkil etmək üçün adı çəkilmiş yüksək rütbəli sə-firə uğurla geri dönmək rüxsətini bəxş edəsiniz ki, inşaallah-təala, Şirvan hüdudlarında müzəffər əsgər düşərgəsinə zati-hü-mayunun və uzunömürlü dövlətdə yaşayan xalqların sağ və sa-lamat olmaları müjdəsini gətirməklə istəklə dostların se-vinməsinə səbəb olsun. Baqi¹,

¹ Baqi – “qalan” deməkdir. Yəni, “məktub bitmişdir, qalanı isə sizin sağ və salamat

səltənətin və taleyin günəşi öz işığını və parıltısını izzət ilə calalın mənbəyindən alsın!

**Nadir Şahın Hindistan padşahı
Məhəmməd Şaha yazdığı məlfufə¹**

İki həzrət arasında olan məhəbbət ilə dostluğun və iki dövlət arasında olan ittifaq ilə xoş münasibətlərin ülfət qələmi ilə çəkilə bilən hər şeydən üstün olması səmimiyyət lövhəsində yazılıb və söz həmin sözdür ki, görüş vaxtı şifahi surətdə söy-lənilmişdi. Həqiqətən, daxili və gizli məqsədimiz yögrulmuş və sınaqdan çıxmış dostluğu istəməyimizdən ibarətdir və niy-yətimizin son nöqtəsi odur ki, əgər o xoşbəxt qardaşın başına bir iş gəlsə, birlik aləmində səltənətin bütün ləvazimat ilə ava-danlığını və miqdarı ulduzlar qədər olan qoşun ilə ordunu o əbədi dövlətin xatirinə sərf edəcəyik, imanı Yaradanın əta-larından biləcəyik və bu iddianın səmimiliyi, əlbəttə, şahın dünyanı bəzəyən rəyi qarşısında aydın olacaqdır.

**Nadir Şahın Hindistan şahı Məhəmmədə
yazdığı məktub**

Dostluq ilə qardaşlıq reyhanının rayihəsi və məhəbbət ilə ittifaq sünbülüstənin xoş qoxusu, yəni uca əlahəzrət, İlahi bərəkət şüalarının mənbəyi və şahənşah inayətinin işığının düşdüğü yeri, şəhriyarlıq və səltənət zirvəsinin dünyanı isindirən günəşi, əzəmət, cəlalət və cahangirlik səmasının aləmi işıqlandıran bədr², Güranlı yüksəkməqamli sülalənin paklığı, sahibqıranlığın möhkəmdayaqlı ailəsinin xalisliyi,

olmağınızdır”.

¹ Bitik, məktub

² Bədr – on dördüncü gecənin ayıdır.

xoşbəxt ulduz altında yaşayan, *Dara* kimi əzəmətli hökmdarın əsilzadə qardaşının ənbərsaçan məktubu öz diyarının gül-zarının ətirilərindən şərəfətli, müqəddəs, bir-birinə qarışmış və sağlamedici qoxuları idrak burnuna çatdırır və özünün ibarələr baharistanının ətriyyatından fəthlər məskəninin əsintilərini sə-adət vücuduna istiqamətləndirərək burnu gözəl iylərlə qı-cıqlandırır. Zəfər qapılarının gələcəyin şahidinin üzünə açıl-dığı və qartalşəkilli bayrağın nəsr¹ tələskənliklə əcələ edərək Bağdad və Rum tərəflərinə uçduğu bir vaxtda igidlik ilə qo-çaqlıq sahibi Həsənəli xan bu diyara daxil oldu. Onun mehrvari batin günəşinin nurundan gələn şadlıq və sevinc parıltısı həmrəylik ürəyinin sərəçəsində² məskən saldı və dost-luq hədiyyələri ilə səmimilik töhfələri sevgi dairələrinə ətrini yayıb məhəbbət şahidinin çiynlərinin zinətinə çevrildi. Həsənəli xanın xilafətin əsasını təşkil edən dərğahdan getmək rüxsətini aldığı bir məqamda şövqləndirici hekayət və riya ilə qüsuru olmayan saf dostluqlar onun nəzərinə çatdırıldı ki, hə-mişə müqəddəs çöhrəli zatın sağ-salamat olması, çəkişmələrə son qoyulması və qardaşlıq əlaqələri silsiləsinin davam etməsi barədə şad xəbərləri yüksəkməqamlı qardaşın ərzinə yetirsin. Baqi, dövlətin və hökmrənliğin batmayan günəşi zavalıdan qo-runmuş olsun!

Nadir Şahın Rum padşahı *Sultan Mahmud xanın* məktubuna yazdığı cavab məktubu

Öz parıltısını “qardaşına qardaş əlini uzat” mənbəyindən alıb əhd ilə birliyin gözəl cənnətvari məclisini öz şüaları ilə işıqlandıran “Sizi yer üzündə keçmişlərin canişini edən Odur”³ uca və müstətab sənaların bərqvuran ildırımları və “Qarşı qarşıya oturub bir birinə qardaşdırlar”⁴ fəhvasının baharistanından əsən ali və müstəcab

¹ Nəsr – qartal.

² Sərəçə – kiçik saray.

³ Fətir. 39

⁴ Hicr. 47

duaların ənbər qoxulu küləkləri *Süleyman* şanlı əlahəzrət, *Cəmşid* nişanlı *Xosrov*, qeysərliyin tac ilə tax-tının başucalığı, *İsgəndər* şövkətinin surətgöstərən güzgüsü, şanlı Osmanlı nəslinin yanan məşəli, dünyaya ağalığ etmə sə-masının aləmi isindirən günəşi, şən və vüqarlı ölkənin şəh-riyari, hakimiyyət meydanının şahsüvari, ədalətli hakim, dün-yanın ağası, dinpərvər rəhbər, Allahın kölgəsi olan islampənah padşah, aləmin bəzəyi olan fələk sarayının yiyəsi, ulduzlar miqdarında mülklərin sahibi, cah-calal taleli və asiman qüd-rətli şah, cahan sultanlarının ən əzəmətli, dövrən xa-qanlarının ən böyüyü, islam ilə müsəlmanların köməkçisi, kafirlər ilə müşriklərin qənimi, qurunun qaanı və dənizlərin xa-qanı, Hərəmeyni-şərifeynin xadimi, ikinci *İsgəndər Zül-qərneyn*, Əs-sultanül-qazi *Mahmud xan* bin Əs-sultan Mustafa xanın (Allah onun səltənətinin bünövrəsini möhkəmləndirsin və onun binasının şan-şöhrətini ucaltsın!) müşksaçan və ətir-bağışlayan İrəmvari məclisindən salam çatdırırlar. Böyük səl-tənətin mərkəzindən və ulu xilafətin paytaxtından alicah kə-ramətli vəzir və məşhur xadim, Mosul valisi Mustafa paşanın, dərinbilikli alimlərin alimi, sədri-Anatoli Abdullah əfəndinin və fəzilətlər sahibi və mərhəmətlər yiyəsi, Ədirnənin qazısı Xəlil əfəndinin vasitəsilə göndərilmiş dünyanı bəzəyən alirəyli vacibüt-təzim¹ hümayun naməni və lazimüt-təkrim² şərafətli məktubu almaq şərəfinə nail olduq. “Mənə tərəf kəramətli bir kitab [yazı] atıblar”³ ifadəsi ilə zühur şüasını hüzura atdı və ra-yihələr məskəni əsintilərinin yaydıqları ətirlərlə o xatir və can burnunu xoş qoxularla feyziyab etdi. Məhəbbət xəzinəsindən və ülfət gəncinəsindən bəxş olunmuş dostluq hədiyyələri və səmimilik ətalari vüsul nemətini bağışlamışdır və cizgisi çə-kilmiş layihənin beş şərtindən üç maddəsi müzakirələr nə-ticəsində qəbul edilmiş, digər maddələr isə şər’i və siyasi nöq-teyi-nəzərdən yenidən baxılmaları üçün təxirə salınmışdır. İlahi dərgahına ehtiyacı olanın dostluğun və ittifaqın əsas-larını, islam millətinin nizam-intizamını və bütün insanların asayişini və əmin-amanlığını möhkəmləndirməkdən

¹ Təzim edilməsi vacib olan

² Hörmət edilməsi lazım olan

³ Nəml. 29

başqa bir məqsədi yoxdur və bu əbədi dərğaha möhtac olanla əlaqədar nə varsa, Muğan çölünün Böyük Şurasında qüvvəyə saldıq. İndi o islampənah padşaha aid yerdə qalan işlər İlahi təs-diqləmə və padşahın dostluq və məhəbbət rəyi ilə yerinə ye-tirilməlidir. Əgər bunlar mülkiyyət və maliyyə məsələləridirsə, əlbəttə, iki dövlətin ittifaqı aləmində Allahın kölgəsi olan o padşahın təklif və məqsədlərinə daxil etməyib, özümüz tək-likdə onların həllini tapacağıq, lakin məşrutə məqsədləri belə işlərdir ki, onlara əncam verilməsi o *İsgəndər* şanlı hökmdarın fərman ilə qüdrətinin ixtiyarındadır. Sülhün bağlanması üçün ən vacib və tələb olunan əsasların böyük bir qismini təşkil edən iki şərtin çözülməsindən imtina olunub bu məsələ düyün vəziyyətində qaldığına görə alicah ümdətül-ümərail-izam¹, Luristani-Filinin bəylərbəyisi Əli Mərdan xanı səfir təyin etdik və seyyidlik, şərəfət və fəzilət sahibi, Heratın şeyxülislamı əl-lamə Mirzə Möhsün ilə əyalət və cəlalət sahibi, Ğuriyan hökmdarı Uğurlu xan Şamluya onunla birlikdə həmin işi tap-şırıdık. Alicah paşa öz kərəmətli yoldaşları ilə səfirlik adətini bəyənilməş qayda ilə və razılıqla qarşılanan ədəb ilə iki dövlətin şəninə münasib və iki həzrətə layiq surətdə yerinə ye-tirəndən və onların icra etdikləri işlərin nəticəsində Rum məm-ləkəti əsirlərinin dustaqxanadan azadlığa buraxılması məsələsi qəbul səviyyəsinə yetişəndən sonra həmin alirütbəlini yol-daşları ilə mürəxxəs edib adları çəkilən səfirlərlə sultanın xilafətmədar sarayına yola saldıq və əlavə olunmuş sədaqətli məktubda ki Əli Mərdan xana təslim edilmişdi, məlum mad-dələrə aydınlıq gətirərək onların qüvvəyə salınmasının va-cibliyini izah etdik. İnşaallah-təala, adları yuxarıda çəkilənlər cahənpənah xaqanlığın astanasına yetişəndən sonra şərtlənmiş işlərin həqiqəti o sözügedən asiman bünövrəli sarayın sa-kinlərinin ərzinə çatdırılacaq. Hökmdarlıq əxlaqının nəcib əməllərindən arzumuz odur ki, “Xeyir işlərdə tələsənlər”² fəhvasınca o məlikə layiq ali məqsədlərə nail olmaq üçün öz hümmətlərini bağışlasınlar və dostluq ənənələri qaydalarını haqana məxsus insafın gözü qarşısında daimən iplə bağlanmış vəziyyətdə saxlamağı buyursunlar.

¹ Böyük əmirlərin başçısı

² Ənbiya. 90

Zehi nazil məqamın təxti-şahi
Tüşüb tacın üzə zillüllahi.
Həm olsun payeyi-təxtin fələksa¹,
Həm olsun taci-qədrin ərşərsa²! (³)

Nadir Şahın Xarəzm valisinə yazdığı məktub

O lazimüt-təzim⁴ şərəfətli səhifə və vacibüt-təkrim⁵ xoş yazı bütün səmanın əlahəzrəti, cah-calal ilə təmtəraq taxtının sultanı, igidlik ilə qoçaqlıq bürcü, əsilli-nəcabətli şəhriyar, qa-anlıq ilə uzaqgörənlik meydanının *Nərimanı*, Çingiz xan ailəsinin şanlı sülaləsinin qaymağı, ali məkanlı xaqan, *Əfra-siyab* nişanlı uca məqamli şahın yüksək rütbəli bəndələrinə məxsus mətanətin gizləndiyi və cəlalətin məskunlaşdığı yerdən göndərilib bizim tərəfimizdən qəbul olunmuşdur və xan sarayından bir möhtəşəm şəxsin vasitəsilə ədəb və biliyin rəmzi olan bir iş “Mənə tərəf kəramətli bir kitab [yazı] atıblar”⁶ ifadəsinin qüvvəsilə baş verdi.

O zaman ki qəza işlərinin hökmdarı və geniş fəzalı aləmin həqiqi padşahı “Göylərin və yerin açarları Onundur. Kimə is-təsə, öz mərhəmətini bağışlayar”⁷ ifadəsilə bərəkətin açarlarını və sultanlıq məmləkətinin yüyənini bu sübhani saraya ehtiyacı olanın əlinə vermişdir, onun məramına müvafiq olaraq qoşun yeridib düşməni qırmaq üçün Yaradanın mərhəmətilə hazırlıq işləri görülmüş və “istədiyini

¹ Göydələn

² Ərşəzən

³ Türkcə olan bu şeir əlyazmada olduğu kimi saxlanılmışdır.

⁴ Təzim edilməsi lazım olan

⁵ Hörmət edilməsi vacib olan

⁶ Nəhl. 29

⁷ Şura. 12

kimsəyə mülk verərsən”¹ fəhvası ilə fərmanvermə və hökmranlıq mərtəbələri bu xeyirxaha mü-yəssər olmuşdur. O, əfqan və rum işğalı və fərmanı altında qalmış İsfahan, İraq, Fars və Azərbaycan kimi bütün İran di-yarlarını Yaradanın hövlü və qüvvəsi ilə fəth etmiş və “Allah istədiyinə yardım edər”² kəramətli ifadənin tələbi ilə xeyirsiz və sonsuz düşmənlər üzərində qələbə çalıb müzəffər olmuş, təntənəli şadlıq və xoşbəxtlik şənliklərini keçirmişdir. Və-rəsəlik yolu ilə keçən səltənətin zəfər taleli taxtı millətlər sul-tanlarının ağası, ən xoşbəxt hökmdarın cülusu³ ilə zinətlənmiş, bədxahların gözləri bu gündən-günə möhkəmlənən dövlətin dünyanı işıqlandıran parıltısı ilə aydın və nurlu olmuş və ən uca hökmdar da ədalətlə haqqını vermək qaydasına riayət edərək bu səmimi sədaqətin əvəzinə Xorasanın bütün fəth olunmuş məmləkətlərini mərhum və məğfur *Sultan Hüseyn Mirzə Bayqaranın* buyuruğu ilə şanlı şahların xəzinəsi olmuş darüləman⁴ Kərmana, Yəzdə və Mazandarana qatıb xütbə və sikkə ilə bu sübhani qayğılara möhtac olana təslim etmiş və qalan İran məmləkətlərini müqəddəs sultanlıq zatına məxsus buyurmuşdur. Ürəyin xəlvətsərasında mətəf mələklərinin cənnət təvafları başlayan kimi, Azərbaycanın hüduqlarından ələmi ucaldıb bu bərəkətli diyara daxil olduq ki, həm bu ərsə qədər yüksəlmiş sarayın torpağının köhlül-cəvahirinin⁵ va-sitəsilə murad gözlərimizin nuru artsın və həm o həzrətin pak ruhunun köməyi ilə Herat və Qəndəharın üsyançılarına cə-zalarını vermək üçün döyüş bayrağı qalxsın. İşıq saçan gü-nəşin rəyi ilə aydın və zahir olacaqdır ki, iki tərəf ölkənin əha-lisi ədalətli Səfəviyyə sultanları ilə uca Əliyyə sülaləsi ara-sında qalın qapıların salınmasına, gizli nifrətin yaranmasına, məhəbbət ilə dostluğun üzərinə kölgənin uzanmasına və Tanrının vergisi olan bu iki dövlətə məxsus bərəkətin bat-masına səbəb olmuş fitnələr qoşunlarının zülmündən və əziyyətverici ordunun təcavüzündən özünü qorumuş və hifz et-mişdir və bu bir neçə il ərzində dövlətin dayaqlarına açıq su-

¹ Ali-İmran. 26

² Ali-İmran. 13

³ Culus – taxta oturma.

⁴ Darül-əman – aman evi, pənah gətirilən yer.

⁵ Göz dərmanı, sürmə

rətdə ağır zərbələrin endirilməsi səltənətin naşı vəlilərinin səh-lənkarlığı ucbatından baş vermiş və bu imtahanın “Allah xal-qın bir şeyini özləri dəyişdirmək istəməyənədək dəyişdirməz”¹ kəramətli ifadəyə müvafiq olaraq bu dövlətin məmurlarının fə-sad törədən və batil işlərindən başqa bir səbəbi olmamışdır. “Öz nəfsini dəyişdirmək və zülmə əsaslanan nemətdən çə-kinmək ən vacib şeydir və zülm haqqı Allaha məxsusdur” və uca Səfəviyyə dövlətində bu çevrilişin zühuru günəşin tu-tulması mənzilində idi ki, aləmi işıqlandıran xürşid göydə gəzintiyə çıxmaq üçün bəzi vaxtlarda peyda olur və həqiqətən batdığı məqamda mənşəyin işığının çatışmamazlığı səbə-bindən şüalarını yaymır və parlamır. Səltənətin dünyanı isin-dirən günəşi neçə gün idi ki, təqdir səmasında fitnələr ilə çev-rilişlər qəminə batmışdı, lakin Yaradanın lütfü ilə yenidən açıldı, onun kainatı işıqlandıran parıltısı əvvəldən olduğu kimi cahanın meydanına yayıldı, sanki aləmin fəzasında qəflət yu-xusunda yatanlar İlahi hikmətin və millətlərlə tayfaların zəh-mətinin təsiri ilə oyanıb agah oldular. Ədəbbilən səfirin öz qa-yıdış xidmətini başa çatdırıb ali dərğahın astanbusinə² yola düşdüyü bir vaxtda mötəbər qazilərdən olan Əli bəy Əfşar öz hesabatını və sədaqətinin dərəcəsinə ali və möhtərəm hüzura ərz etmək üçün təşrif gətirmişdi. Burada tələb olunan yaxın qonşuluq şərtləri ondan ibarətdir ki, həmin əzəli dostluq mü-nasibətləri göy kimi uca xaqanlıq binası astanasının arzusunda olan xanlıq dövlətinin məmurları tərəfindən nəzərə alınsın və zəka *Ütaridin*in cah-calal pusqusundakı katiblərin təsvir edən qələmləri miskin və dinməz səhifələrdə əzəmətli sələflərin şi-vəsilə sülh, salamatlıq və sabitlik məzmununda və xidmət ilə məhəbbət adətlərinə müvafiq qaydada hazırlığın görülməsi haqqında buyursunlar.

**Nadir Şahın Rum padşahı *Sultan Mahmud xana*
yazdığı məktub**

¹ Rə'd. 11

² Astanbusi – astananın öpməsi.

“Uludur o Allah ki hər şey Onun əlindədir və O, hər şeyə qadirdir”¹. Uca sənaların parıldayan ləlləri ki, möhtəşəm dəfinədən “Sənə məhəbbət bağışladıq”² ayəsinin köməyi ilə şənlik məclisində zühur edib işıqlanan mirvarid dənələrinə və baharın müşksaçan dürlərinə dönür və gözəl duaların bərq-vuran cəvahirləri ki, könül xəzinəsindən “Kinlərini ürək-lərindən silmişik”³ yazısının xəzinədarının vasitəsilə bəyaz ta-cı bəzəyən əklildə peyda olub rəvnəqli işıqları və nurları ilə ay çırağının gecə gövhərinə çevrilir, ittifaq və qarşılıqlı anlaşma ənənəsinin tələbi ilə *Fəridun* kimi qüdrətli əlahəzrət, *Süleyman* kimi şanlı, *İsgəndər* mərtəbəli hökmdar, padşahlıq tacının baş-ucalığı, cahana ağalığ etməyin mənasını göstərən güzgü, şan-şöhrətli Osmanlı nəslinin yanan məşəli, dünyanın sahibi ta-leyinin aləmi isindirən alovu, cəlalət ilə səltənət ölkəsinin ədalətli hakimi, izzət ilə iqbal diyarının fərmanverəni, əmin-amanlıq şəhərinin möhkəm hasarı, zəminlə zamanın sakitlik ilə asayişinin mayası, xürrəm ilə vüqar iqliminin şəhriyarı, dö-yüş meydanının şahsüvarı, dağ kimi möhtəşəm və ürəyi dəniz kimi geniş olan padşah, ulduzlar miqdarında mülklərin yiyəsi, cahan sultanlarının ən əzəmətlisi, dövrən xaqanlarının ən böyüyü, islam ilə müsəlmanların yardımçısı, kafirlər ilə müş-riklərin qənimi, xilafətdə Allahın kölgəsi olan islampənah pad-şah, qurunun qaanı və dənizlərin xaqanı, ikinci *İsgəndər Zülqərneyn*, Hərəmeyni-şərifeynin xadimi, ən əzəmətli və ədalətli sultan və ən kərəmətli xaqan, Əl-məlikül-mənnanın kö-məyindən bəhrələnən, əs-sultanül-qazi *Mahmud xan* bin əs-sultan Mustafa xanın (Allah onun səltənətinin təməlini möh-kəmləndirsin!) hümayun hüzurunun dərgahının hədiyyəsi və xoşbəxt xilafətmədar sarayının töhfəsidir. Səfəviyyə səl-tənətinin başlanğıcından iki yüz ildən artıq müddətdə abırsız sözlər ilə şayiələrin yayılması və tərifi layiq olmayan kafir əməllərin görülməsi nəticəsində sünnet əhli ilə İranın əhli və camaatı arasında nifaq ilə düşmənçiliyin yer tutması şahlıq gü-nəşi kimi işıqlı fikir sahibinə

¹ Mələk. 1

² Taha. 39

³ Hicr. 47

mələumdur. İlahi dərgaha möhtac olanın səltənət iddiasının İran əhalisi tərəfindən irəli sürdüyü Muğan çölünün Böyük Şurasında raşidi xəlifələrin xilafətinin həqiqi olmasını o camaata bildirdilər və onlar da bunu can və qəlblə etiraf və qəbul etdilər və əvvəlki bidətlərdən dönərək o mənanın tələbində oldular ki, madam ki, Beytullahül-haramın rüknlərindən hər birisi məzhəblərin imamlarından bi-risi ilə əlaqədardır, cəfəri hənif məzhəbi də o rüknlərin bir rük-nü qismində onlara şəriq və beşinci məzhəbdir, ta islamın bir-liyi və Rum ilə İranın münasibətləri bütün müsəlmanlara və yer üzündə yaşayan insanlara zahir olsun. Həmin fikri izhar etməklə alicah cənablar Əbdülbaqi xan Zəngənə, mirzə Əbulqasım Sədr və mollabaşı Molla Əli Əkbər bu mətləbə ən-cam vermək üçün səfirliyə məmur olunub feyz və nur ilə dolu saraya yola düşdülər. Madam ki, cəfəri məzhəbinin təsdiqlənməsi hacıların rəğbətində artmasına səbəb olacaq rüknün bərqərar edilməsi üçün lazımdır və Beytullah həcci əmiri-hacı¹ nın təyin olunmasıyla əlaqədardır, əmiri-hacının təyin edilməsi iki dövlətin paytaxtlarında şərəfli iqamətin olması üçün şərtidir ki, həcc əhlinin gediş-gəlişindən xəbər alıb bu mə-lumatı bir-birinə ötürsünlər. Buna görə bir birindən asılı və bir birinə lazım olan bu üç məsələnin çözülməsi Allahın kölgəsi olan padşahdan xahiş olundu və həqiqətən də bu dörd mətləbdən məqsəd əslində cəfəri məzhəbinin səhihliyinin təsdiqi və rükn hökmündə təyin edilməsidir və alicənablıq adətlərinin tələbi ilə iki tərəfin əsirlərinin azadlığa buraxılmasına baş-lanması həmin mətləblərin əlavəsində dərc olunmuşdur.

Bu xeyirdüşüncəlinin elçiləri: alicah baş vəzir Mustafa paşa, kəramətli alimlərin ən bilikliyi Mövlana sədr-i-Anatoli² və Ədirnənin qazisi, dərrakə ilə mərhəmətin sığınacaq yeri Mövlana Xəlil yoldaşlıq edib, xaqanlıq sarayına daxil olub, sultanlığın ali astanasına ayaq basmaq şərəfinə nail olduqları bir zamanda və padşahın hümayun məktubunda məzhəbin səhihliyindən və barışın əsasında duran rüknlərin ən böyüyündən yazılanların arzu edilən nəticənin sərhəddinə yetişdikləri bir anda bəlağətli katibin qələmi kənara çəkilib rüknə aid olan maddədən şə'r'i və

¹ Hacıların başçısı

² Anadolunun şeyxülislamı Abdullah Əfəndi

mülki məsələlərə keçməyə təşəbbüs gös-tərdi. Bu niyazmənd həmin işin mühakiməsini o islampənah padşahın insafına həvalə edir. İlahi halallıq və gözəllik su-rətlərinin şərəfli təzahürü olan padşahın müqəddəs nurlu ürəyi üçün məxfi deyil ki, bu cür böyük toplantıda belə öhdəlik bü-tün İrana bir xəbərdarlıq olduğu halda hamı intizar içində, göz-lər istənilənin hasil etməsi yolunda və qulaqlar məsələnin qə-bul olunması avazındadır və xeyiraxtaran səfirlərin inkar ca-vabını alıb əldən düşmüş vəziyyətdə geri döndüklərindən sonra bu məsələni eşitmiş yer üzündəki bəlkə də bütün səl-tənətlərin avam, lakin itigözlü adamları məhəbbətin yox olmasından başqa heç bir fikrə gəlməzlər. Peyğəmbəri-əkrəmin və Kitabı-üməm¹in tək və məzhəbdə müttəhidül-üsul² olmaları dünya sakinləri üçün aydındır və əgər bəzi fər'lərdə³ ixtilaf yaransa belə, burada millətlərarası düşmənçilikdən və məzhəblərarası nifrətdən söz getməz. Keçmiş zamanlarda əsrin sultanı və Bəni-Abbas xəlifələrinin qüdrətlənməsi naminə ix-tilafların qadağan olduğuna arxalanıb bu çəkişməni ortadan qaldırmaq üçün dörd məzhəbdə təqlidi-üməmin⁴ əsasını qoydular. Allaha həmd olsun ki, ata-babadan nəsillikcə keçmiş qüdrət ilə nəcabətin sahibi olan o əlizorlu padşah bəni-Afərunun⁵ xəlifələrindən və rüb'i-məskunun⁶ sultanlarının ən əzəmətlilərindəndir və Tanrının inayəti ilə biz hümayun hökm-dar da Türkman elinin böyüyü və İran ilə Türküstan məm-ləkətlərinin sahibiyik. Cəmsid kimi həşəmətli iki padşahın öz səylərini və hümmətlərini bu hənif məzhəbinin yayılmasına və şöhrət qazanmasına sərf etdikləri və bu haqq məzhəbinə o dörd rəvac məzhəblə bərabər beşinci məzhəb deyilməsini istədikləri halda buna qanuni yolla və sözlə nə mane və əngəl ola bilər və bilikli alimlər ilə dinpərvər möminlər Allahın kölgəsi olan və nəbəvi şəriətə himayədarlıq edən padşahdan necə üzr is-

¹ Ummətlər kitabı, Qur'ani-Məcidi

² Eyniəsilli, əsli eyni olan.

³ Fər' – (burada) ikinci dərəcəli məsələ.

⁴ Ümmətlərin təqlidi

⁵ Bəni-Afərun (Afərin) – yaradılmış, məxluq.

⁶ Rüb'i-məskun – Yer kürəsinin dördüdə bir hissəsi, insanların məskunlaşdıqları ərazi.

təyəcəklər? Əgər uca Osmanlı dövlətinin bəzi məmurları bu məsələnin çözülməsinə maneçilik törətsələr, hər birisinin qə-rəzliliyi onun xatirəsinə salınacaqdır, çünki qardaşlıq aləmində sözügedən işlərin təkrar ilə təzkarı¹ lazımdır. Buna görə ali-rütbəli əyalət və cəlalət sahibləri: böyük əmirlərin əmiri, Luristani-Filinin bəylərbəyisi Əli Mərdan xanı, Heratın şeyxülislamı əllamə Mirzə Məhəmməd Möhsünü və Ğuriyanın hökmdarı, cəlalət yiyəsi Uğurlu xanı bu sözü bəyan etmək üçün o uca dövlətin səfirləri ilə bərabər xaqanlığın göy kimi yüksək sarayına yolladıq və lazımi maddələri onlara izah bu-yurduq. Şam yolu ilə həcc ziyarətinə getmək məsələsinə gəlincə, madam ki o dövlətin rəhbərləri mülkiyyət maneələrinə son qoyublar, Zübeyda (?) yolunun salınmasına əmr verilsin. Sultanlıq məhəbbətindən arzumuz odur ki, o yolun azuqəsini və hacılara gərəkli olan minik və yük heyvanlarından və ye-yəcəklərdən Bağdadda onların sərəncamlarına verilməsini qə-rara alsınlar ki, həcc əhli heç bir cəhətdən əziyyət çəkməsin və belə olsun ki, beşlik məqsədləri tam şəkildə tamamlanaraq sülh işinə ən kamil surətdə xitam veriləndən sonra adları çə-kilən səfirlər bütün dünyaya hökmranlıq edən saraydan tezliklə geri dönmək rüxsətini alsınlar. Ümidimiz odur ki, padşahlığın dünyanı isindirən günəşi İlahi köməyin üfüyündən parıldayan və mülk ilə millət aləmlərinə nur saçan olsun!

Ta daireyi-sipehr bulğay,
Ta kim ana nöqtəyi-mehr bulğay,
Həm övci-sipehr təxtgahın,
Həm nöqtəyi-mehr xaki-rahın.²

Nadir şahın Rumun baş vəziri Əli paşaya yazdığı rəqəm¹

¹ Təzkar – xatırlatma.

² Türkcə olan bu şeir əlyazmada olduğu kimi saxlanılmışdır.

Şahənşahlığın hüsni-rəğbətini şan-şövkət dərəcələri ilə və zillüllahlığın² lütfkarlıq adətləri ilə fəxr edib qürurlanan və-zarət, cəlalət və şücaət sahibi və igidlik, böyüklük və ululuq yiyəsi, düztədbirli və əlafikirli vəzir, hökmdarların yaraşığı və *Müştəriyə* bənzər müşaviri, əzəmətli başçıların önlərində ge-dən, ali Osmanlı dövlətinin əsaslarının təsisçisi, uca sultanlıq səltənətinin təməllərini möhkəmləndirən, aləmin nizamı, xalq kütlələrinin uzaqqörən aparıcısı, ən böyük sədr və ən kərəmətli məsləhətçi baş vəzir Əli paşa bilsin ki, biz o əbədi dövlətin yüksək rütbəli qulluqçularının vasitəsilə iki tərəfin fərariləri məsələsini zəfər bayraqlarının bu hüdudlara daxil olduqları və iki dövlət arasında islahataparma və xidmətətmə fəaliyyətinin başladığı tarixdən bu yolda xaqanlıq inayətinə layiq olan Axısqanın valisi alicah kərəmətli vəzir Yusif paşaya bundan öncə bildirib o qərarın şan-şöhrət sahibinin razılığına yaxın olan bir üsulla yerinə yetirilməsi üçün həmin əmri ali Osmanlı dövlətinin məmurlarının ixtiyarına buyurmuşduq. O alicah tərəfindən adı çəkilən vəzirə yazdırılmış sənəd şərhilə bir yerdə xaqanın yaxın xidmətçilərindən olan yüksəkrütbəli Mustafa xanın vasitəsilə ulu və müqəddəs xilafətin payalarında du-ranların nəzərinə çatdırıldığı vaxt iki tərəfin fərarilərinin rədd edilib geri qaytarılmasının o əbədi dövlətin xeyirxahlarının xoştəbiətli nəzərlərinin hədəfinə çevrildiyi aydın oldu. İndi ki, *Darazəkali* əlahəzrət, *İsgəndər* kimi ağıllı və *Əfrasiyab* kimi tədbirli hökmdar, cahandarlıq bayraqlarının *Fəridun* kimi şan-şövkətli ucaldanı, şəhriyarlıq ilə xilafət ayətlərinin naibi, din ilə millət paklığının himayədarı, mülkiyyət ilə dövlət var-lığının qoruyucusu, qurunun sultanı və dənizlərin xaqanı, ikinci *İsgəndər Zülqərneyn*, Hərəmeyni-şərifeynin xadimi, Allahın kölgəsi olan padşah, islampənah xəlifə (əsrilərin bəzəyi olan o ikinci *Simak* zavala uğramasın!) biz hümayun hökmdarın böyük qarındaşdır, özümüzü kiçik sayıb o hümayun həzrətin günəşəbənzər xasiyyətli ürəyindən bu iki əbəditəməlli dövlət arasında xətm, lüzum, dostluq və ittifaq naminə aləm sakinlərinə parıltı verən

¹ Yazı, burada: məktub.

² Zillüllah – Allahın kölgəsi.

müqəddəs öhdəlik üçün razılığın is-təməyimiz xahiş şəklində və yazılı surətdə təqdim olunmuşdur. Hümayun əmrin qüvvəyə minməsi ilə bu tərəfin sınırlarının hakimləri və sərhədlərinin qoruyucuları iki dövlət arasında olan bu qaydanı nəzərə alsınlar və iki həzrət arasında ittifaqın qurulmasının xələl və qüsür bəlasından uzaq sax-lasınlar. Sultanlıq inayətinin endiyi yeri və qaanlığın kəramət ilə mərhəmət işıqlarının düşdüyü məkanı, ali baş vəzir rüt-bəsinə başucalığı gətirən, o yüksək mənəbə layiq və şayəstə olan, fitri bağlılığı olduğu və hər yerdə dillər əzbərinə çev-rildiyi özünün gözüaçıq, ayıq, islahatçılığa meyilli və xeyirxahlıq adətlərinə sadıq olması ilə hümayun hökmdarın sə-xavətli hüsni-rəğbətini qazanmış o alicah bizim xətir¹ xa-tirimizin təfsilatlarını sonsuz qayə ilə təsəvvürə gətirib, fələyin astanasında olan mətləblər ilə müddəaları tam ümidvarlıqla ərz etməyə müvəffəq olacağını öhdəsinə almalıdır.

Nadir Şahın Üçüncü Şah Abbasın səltənəti haqqında Təbriz naibinə yazdığı rəqəm

Böyük qayğılarla və sonsuz sayğılarla ulu izzət xatirinə ixtisas olunmuş səltənətin Təbriz naibi bilsin ki, səltənət və hökmranlıq işinə müvəkkil olmaq və vəzifədən kənarlaşdırılmaq “istədiyim kimsəyə mülk verərsən və istə-diyin kimsədən mülkü alarsan”² ayəsinin hökmüncə həyata ke-çirilir və uca padşahlıq işlərində dəyişikliklərin baş verməsi “istədiyim kimsəni ucaldar, istədiyim kimsəni alçaldarsan”³ ifa-dəsi ilə yenilməz şahənşahın hikmətli düşüncəsinə bağlıdır. Bu səadətmişan anlarda “Və bu günləri insanlar arasında dövr edi-rik”⁴ yazısına müvafiq olaraq uzaqgörən məmurların məs-ləhətilə səltənət və hökmranlıq taxtı və

¹ Böyük, ali

² Ali-İmran. 26

³ Ali-İmran. 26

⁴ Ali-İmran. 140

cahandarlıq övrəngi “Və ona uşaqılıqda bilik bağışladıq”¹ əsərinin nümunəsi və “Onu ulu yerə qaldırdıq”² ayəsinin təzahürü olan o xoşbəxt, qələbəçalan, hörmətli və müqəddəs əlahəzrət zatına təqdim olunmuş və onun əzəl çağdan dünyaya ağalığ etmək lütfünə və məmləkəti idarə etməyə, yəni mülk ilə millətin intizamına bais və ölkə, din və dövlət işlərində *Üçüncü Şah Abbasa* varis (Allah onun ömrünü [bəd] hadisələrdən qorusun!) olması təq-dir edilmişdir. Seçilmiş başçılar və mötəbər, adlı-sanlı xa-dimlər şəhriyarlıq gözünün nuru və cahandarlıq alınının qürrəsi ilə zinətləndirilmiş, o günəşəbənzər alicahın fəxri xələtləri qə-ləbənişan ordunun sərkərdələrinə şəfqət və mübarək sikkə ilə göndərilmişdir. Lazımdır ki, hümayun hökm və xür-şidünvanlının xələtləri adət ilə qəbul olunsun, fəxri xələtlər etibar çiyininin və şərəfli nişan iftixar dəbilqəsinin bəzəyi edilsin, qayda-qanunlara müvafiq olaraq bayram məclisləri dü-zəldilsin, sərkərdələrin xələtləri onlara təslim olunsun və bu ətaların əvəzinə Yaradanın adına şükr səcdələri qılınsın, Təb-riz zərəbxanasında üstündə adı çəkilməmiş qızıl və gümüş sikkə kəsilsin, şadlıq nağaraları uca avazla səslənsin, hamıya və hər kəsə sevinc müjdəsini çatdırmaq üçün Azərbaycanın ətraf məmləkətlərinə ali hökm göndərilsin.

Nadir Şahın Qəndəharın fəth olunması münasibətilə qardaşı *İbrahim xana* yazdığı məktub

Əuzübillahi-təala, hümayun fərman oxundu. Azərbaycanın qüdrətli sərkərdəsi və paytaxt Təbrizin hakimi, cürbəcür şah lütləri ilə fərəhlənən və qürurlanan yüksək məqamly qardaşım *İbrahim xan* bilsin ki, həmd olsun Allaha, bu Nadirə dövlətin darülqərar qapıları sübhani inayətin kilidi ilə bizim hümayun nəvvabımızın ruzgarı üzünə açıldığı gündən cilvəli xosrovanə şadlıq atının çatdığı hər tərəf ki dəniz olub, səhravari torpağı gözünə doldurmuşuq və şahənə hümmət atının üz qoyduğu hər

¹ Məryəm. 12

² Məryəm. 57

tərəf ki dağ olub, qarşidan saman çöpü kimi çıxartmışıq. Qən-dəhar qalası mühasirəsinin tam bir ilə qədər uzandığı günlərin bu birgə qələbə anlarında “Yaxşı hikmət və öyüd ilə [adamları] sənin Rəbbinin yoluna çağır”¹ şərəfətli əmrə əsaslanaraq Qəndəharın mühasirəyə alınmış əfqanları itaətin şah yoluna dəvət olundular. O tayfa “Onlar zənn edirdilər ki, qalaları onları qoruyacaq”² yazısı ilə qalanın istehkamlarına və qüllələrin möhkəmliyinə bel bağlayıb taxıl ilə sursat eh-tiyatının çoxluğuna və öz adamlarının sayına arxalansa da, onlar şir ovlayanların qarşısında din əshablarının hümməti ilə həşərat küyülü və qarğalar dəstəsi hökmündə olaraq yalnız şər ilə həyəcana düçar və itaət ilə təslimə layiq idilər. Dünyaca böyük qüdrətə malik birinci bir dəstə qazi qüsurlu qalanın üs-tünə hücumu keçmiş, Səngi qülləsinə və Bürcdədə tərəfdə da-ğın başında ucaldılmış digər qüllələrin alınmasına məmur olunmuşdur. Adları çəkilməmiş qüllələr ələ keçəndən sonra qala-dakıların var-yoxu top və qumbara ilə “Qaranlıqda göydən gu-rultu və şımşəklə yağış yağar”³ kimi atəşə tutulub xırman bu-luduna çevrildi. Həmin qüllələrin alınmasından on beş gün sonra, bazar ertəsi, bu ayın otuzuncu günündə, düşmən döv-lətin süqut vaxtı olan zöhrün əvvəlində əjdəha dəlirlər və şir bahadırlar qala dağının ətrafına qalxıb yürüşə məmur oldular. Qaladağıdan toplar Dədə adı ilə məşhur qalanın özülünə rəxnə salandan sonra həmin səmtin mühafizəsi *bəxtiyari* camaatına tapşırıldı və Tanrının köməyi ilə mədədi o tayfaya nəsib oldu. Onlar digər qaziləri qabaqlayaraq Bürcdədəni bu qalanı qo-ruyanlardan təmizləyib, Qadiri-Zülmənənin inayəti sayəsində köməkləşib mərdanəliklə hücum çəkərək qalanın darvazasını açdılar və Qəndəhar qalasını tamamilə ələ keçirdilər. Belə şad xəbərin günbəgün və fasiləsiz gözləri təzə müjdələrin gəldiyi yolda və qulaqları ürəkaçan fəthlərin avazında olan bu dövlətin tərəfdarlarının sevincinə səbəb olacağını nəzərə alaraq əyanların başçısı söhbət-yasavul⁴ Səfiyar bəy Əfşarı bu fə-rəhli sözü çatdırmaq və belə fəthlərin nisarını və

¹ Nəhl. 125

² Həşr. 2

³ Bəqərə. 19

⁴ Məclisdə qızıldan və gümüşdən düzəldilmiş əsanı ya çanağı əlində tutub dayanan şəxs.

rəsmi muş-tuluğunu almaq üçün yolladıq. Lakin hər vilayətin əhli bu fət-hin üçillik xərcin məbləğinə bərabər olan muştuluğu vaxtından əvvəl minnətdarlıqla ödədiklərinə görə lazımdır ki, bu şərəfətli məktubun yetişməsi ilə on iki tümən nəqd pulu və bir dəst xələti bu ali naməni gətirənə öz malından verib bundan və yu-xarıda qeyd edilmiş ehtiyaclardan və nisar ilə muştuluq şəklində olanlardan savayı heç nə verməsinlər və şərəfətli hökmü köçürüb bütün Azərbaycan vilayətinə göndərsinlər ki, onlar da bu əbədi fəthə görə nağara şadyanalığını keçirmək üçün ha-zırlıq görüb İlahinin uzunömürlü lütfələrindən atəşbar hasil et-sinlər. Qərara alınır ki, Nadirabadı¹ və təbəələrini Nişaburda və Xorasanın qalan vilayətlərində yaşayan *əbdali* elinin sakinlərinə məxsus edib, *əbdalini* köçürüb o məkanda yer-ləşdirsinlər və Hutəki *qalica* tayfasını onların yerlərində sakin etsinlər və o camaatı adı çəkilmiş (?²) ayın iyirmi dördündə Qəndabdan götürüb qərara alınmış əraziyə yollasınlar.

Nadir Şahın Məhəmməd Hüseyn xana yazdığı rəqəm

Əbdali camaatının və o tayfanın özbaşınalıq edənlərinin xeyirsiz işlərdən düz yola gətirilməsi haqqında yazılmış bu şərh bəzi maddələri islah etmək və qələmlə çəkilmiş fəsadları aradan götürmək üçün izhar olunmuşdur. Alicah Məhəmməd Hüseyn xanın daxil olmasından öncə “[Adamları] yaxşı hik-mət və öyüd ilə sənin Rəbbinin yoluna dəvət et və onlarla ən yaxşı yol ilə çəkiş”³ kəramətli ifadə ilə o tayfanı itaət və irşad yoluna və tabe olmaq ilə boyun əyməyi qəbul etməyə yönəlttik, lakin bu dəfə höccətə son qoymaq üçün o alicahın el-çilərinin hər birisini üzü Herata yola saldıq ki, sifarişlərin ye-rinə yetirilməsini və yazılanların məzmununu ünvanına çat-dırılmasını icra etsinlər. Qayıdandan sonra məlum oldu

¹ Nadirabad – Nadir Şahın müasir Əfqanıstanın ərazisində yerləşən Qəndəhar şəhərinin yanında saldığı şəhərdir.

² Məktubda heç bir ayın adı çəkilməmişdir.

³ Nəhl. 125

ki, “Və əgər [Allah] sizi azdırmaq istəsə, mən sizə nəsihət versəm də, faydası olmaz”¹ məzmununa uyğun olaraq “Onunla yumşaq [dillə] danışın”² dili ilə o tayfaya söz söyləmək yumşaq barmağın ucu ilə bərk daşı deşməyə bənzəyər. O camaat nə bu tərəfə qarşı səmimiyyət göstərir, nə də özünü o alicaha layiq tərzdə aparmaq niyyətindədir. “Onlar and içirlər ki, siz-lərdəndirlər və onlar sizlərdən deyillər və lakin onlar qorxaq bir tayfadır”³ və o tayfanın bütün gözəlliyi ikirənglilik təəs-süratı bağışlayır, onların halı həmfikir olmağın əksidir və ni-faqsürətli olduqları aydın bilinir. “Çoxlarında əhdə vəfalı ol-mağı tapmadıq ... Onlar üçün fərq etməz: onları qorxutsan da, qorxutmasan da iman gətirməzlər”⁴. O firqənin alnında məkr ilə hiylənin izləri peyda olsa da, “onlar məkri özlərindən başqa kimsəyə qarşı işlətməzlər ... Onlar bir hiylə düşünürlər və mən bir hiylə düşünürəm”⁵. Müdriklikdən uzaq olan o tayfa əcəlinə çatacaq və “ölüm gəlsə, gözlər qaralar” ifadəsinə müvafiq olaraq bəsirət gözlərinə qaranlıq ilə zülmət düşdü, çünki onlar “özünə ev quran hörümçək kimidir”⁶ dəlili ilə qalanın hasarını sığınmaq və itaətsizliyi çətinlikləri dəf etmək üçün əsas tu-tublar. “Və əgər Allah bir tayfaya pislilik istəsə, heç nə Ona ma-ne olmaz”⁷. “İstədiyimiz hər kəsi daha yüksək dərəcələrə qal-dırırıq”⁸ sözləri aid edilənlərlə “Hamınız çobansınız [nəzarət edənsiniz] və hamınız otardığınıza [nəzarət etdiyinizə] görə cavabdehsiniz” fəhvasınca rəftar etmək, xalqın halının qo-runması və əhvalının hifz edilməsi üzərində çalışmaq lazımdır, qovğatələblərin peşəsi və inadkarlarla fitnəkarların tutduqları yol “tarlaları və nəslə [mal-davarı] məhv edər. Və Allah fəsadı sevməz”⁹.

¹ Hud. 34

² Taha. 44

³ Tövbə. 56

⁴ Ə'raf. 102 və Bəqərə. 6

⁵ Ən'am. 123 və Tariq. 15-16

⁶ Ənkəbut. 41

⁷ Rə'd. 11

⁸ Ən'am. 83

⁹ Bəqərə. 205

Bir göz qırpımında, gözləri qapatmayaraq itaət edənlərlə “əgər sülhə yönəlsələr, sən də sülhə yönəl”¹ hökmü ilə davranarlar, fitnə-fəsad törədənləri isə “əgər bir yana çəkilməyib sülh etməsələr və öz əməllərindən əl çəkməsələr, on-ları tapan kimi tutun və öldürün”² misdaqınca qılıncdan ke-çirərlər. Bu tərəf “Allahın əhdini bağladıqdan sonra pozanlar, Allahın Ona vəsl olunacaqlarını əmr etdiyi [ilqarı] pozanlar və yer üzündə fəsad salanlar”³ olan *əbdali* firqəsindən itaətdən başqa bir şey istəmir və o camaatın üzünə şər qılıncla möhkəm sədd çəkməklə Yəcucun fəsad yolunu düz məcraya yö-nəltməkdən savayı bir məqsədimiz yoxdur, lakin onlar sözün əsl mənasında bu gözəl işi aradan qaldırıb yenidən köhnə adət-lərinə qayıtmaq istəyirlər və məlumdur ki, “bu sözü təkzib edən”⁴ o qəddarlardandır ki, “dildə bir şey deyərlər ki kö-nüllərində yoxdur”⁵ və namərdlik o sədaqətşüarların təbi-ətindədir. “Və bilirik ki, sən onların sözlərindən darıxırsan ... Və onlara görə kədərlənmə və hiylələrindən darıxma”⁶. O hə-rəkətlərdən həyəcana ürəklərinə girmək üçün yol verməzlər ki, inşaallah-təala, inkarın qorxusu o tayfanın ruzgarını bü-rüyəcəkdir. Belə vəziyyətdə o alicah onların kömək ilə ianə-lərini həm Cənabi-Barinin rizasına zidd və həm haqqpərəstlik ilə səadətşüarlıq adətlərinə müxalif olduğunu sanaraq İlahi hövl və qüvvə ilə o tayfanın işlərinə son qoymağı iti qılıncın tiyəsinə həvalə edəcək və onların murad quşu şahinin qan-tökən caynaqlarının ovuna çevriləcəkdir.

Digər işlər isə hüzurunuzda müzakirə olunması üçün adları çəkilən elçilərə (?⁷) şifahi surətdə söylənilmişdir.

Şah Təhmasibin Rum padşahına yazdığı və münşi

¹ Ənfal. 61

² Nisa. 91

³ Bəqərə. 27

⁴ Nun. 44

⁵ Fəth. 11

⁶ Hicr. 97 və Nəhl. 127

⁷ Əlyazmada belədir, lakin burada heç bir elçinin adı çəkilməmişdir.

Təbbət ağa Mirzə Kafinin vasitəsilə göndərdiyi məktub

Müsəbbihlərin¹ olduqları izdihamlı ibadətgahın xoş qoxusu ilə ətirləndirilən duanın töhfəsi və üst aləmin gözəl mənzərəli camelərinin parıltısı ilə nurlandırılan sənənin hədiyyəsi ali sa-rayın və yüksək məclisin fələk rütbəli həzrətinin, *Keyvan* kimi uca, döşəməsi səma olan, mənzili günəş olan, *İsgəndər* kimi təmtəraqlı, *Süleyman* mərtəbəsində dayanan, *Fəridun* kimi qüdrətli padşah, *Kəsra* şüarlı xaqan, Yaradanın qüvvətləndirici nurunun məzhəri, Rəbbin sirrlərinin təzahürü, Yer üzünün şah-süvarı, fələk kürəsinin süvarisi, səltənət ilə xilafət səmasının günəşi, ədalət ilə insaf rəmzinin bəxşişi və nisarıdır. Nəzm:

Aləmin şahənşahı, xoşbəxt şah.
İsgəndər taxtlı, *Süleyman* məkan.
Cahan öz işığını onun fikrinin nurundan alıb,
Göy öz tacını onun ayaqlarının altındakı torpaqdan alıb.
Böyük qüdrətə malik şah *Fəridundur*,
Ata-babaları hamısı arzusuna çatmış *Xosrovdur*.
Qapısı ehtiyacı olan əhli-dilin Kə'bəsidir,
Ürəyi daim ürəkləri təvaf edir.
Tanrının yaratdığına qayğı göstərmək onun işidir.
Bu işdə Tanrının lütfü onun yarıdır.
Süleymanın möhürü onun əlindədir,
Hamının ehtiyacı ondan rəva oldu.

Qədrinin asimanı əql ilə vəhmləri dərk etməkdən xaric olan asimanın qədri kimi, taxtının taleyi fəhm sənədlərindən kənara çıxan taleyin taxtı kimi, qaniçən qılıncının şimşəyi odlu şim-şəyin qılıncı kimi və camaata paylanan ənamlarının buludları dayanmaq bilməyən buludların ənamı kimi olan o şahənşah böyük səltənətin

¹ Müsəbbih – sübhan oxuyan, şükr edən.

banisidir. Beyt:

Böyük xilafətin əsaslarını möhkəmləndirən,
Din hövzəsinin keşiyində duran,
İslam sərhədlərini hifz edən,
Küfrü və müşrikləri qətlə yetirən
O şah ki, bəxti ucalığından
Taxtını asimandan yuxarı salıb.
Min xaqan onun qapısına möhtacdır,
Çin padşahı onun qulamlarından biridir.
Hər sübh çağında onun [evinin] astanasında
Yüz xan onun süfrəsinə səfə düzülüb.
Dövrünün qulağı onun kimisini eşitməyib.
Süleyman aləminin sultanıdır.

Elə safürəklidir ki, onun nur saçan ürəyinin parıltısı zama-nın olaylarının və səmanın bədbəxt hadisələrinin nəticəsində yaranmış zülmət gecə vaxtı işıqlı və bərq vuran on dörd gün-lük Ayın parıltısına bənzəyir və aləmi bəzəyən rəyi və savab xatiri keçmiş bildiyi kimi, gələcək zamandan xəbərdardır. Şeir:

Qəlbi bu günün pəncərəsindən yəqin nuru ilə
Sabahkı aləmin əhvalını müşahidə edir.

Arzusuna çatmış və qüvvətlənmiş sultan “Sənin Rəbbin nə-yi istəsə yaradar və seçər”¹ kərəmətli ayənin təzahürüdür. Şeir:

Cah-calal günəşi doğmasınının *Fəridunu* ,
Darapənahlıq əzəmətinin İsgəndəri.

¹ Qəsəs. 67

Zəhmət dünyasının mərhəmətli mühiti,
Dövlət günəşinin ədalətli göyü.
O şahənşah ki, köhnə ilin dövr etməsi
Fəth və iqbaldə ona yardımçı olmuşdur.
O cahandar ki, cahanın *Darası*dır,
Sənaları insanın canına yatır.
Könlü şahlıq sirrlərinin xəzinəsidir,
Qəlbi İlahi nurun mənbəyidir.
Qəza onun fərmanının yoldaşdır,
Qədər ilə zəfər onu izləyir.
Tale onun çovganının xəminin¹ üstündədir.
Axar çayı ətrafa sərmayədir.

O, feyz verəndir ki, bərəkətli yağışının damcıları daim ar-zu rövzəsinin və əhval bağının üstünə axır və peyğəminin bu-ludunun suyu dövrlərin cərəyanına ümidvar olanların murad tarlalarının üstünə tökülür. Onun işıqlı rəyi **üçüncü** nur mənbəyidir², yüksək qədrinin payası təpələrin təpəsidir, geniş cah-calalın yayılması hər **dörd** tərəfə inkişaf edir, dövlətinin **pəncnəvbəti**³ *Zühəlin* ən yüksək zirvəsinə qalxır, ağıl qür-fələrinin vüsəti ərseyi-**müsəddəs**dən⁴ də artıqdır və cəlalət qəsrinin hündürlüyü *Mərrix*, Ay və göylərə bərabərdir. Nəzm:

Ey tale, sənın qapında duran qulunam.
Bəxt ulduzu sənə tabedir və zəmanə sənın istəyınlə qurulub.
Gecə sənın keşiyində duran qara xaldır,

¹ Xəm – çovgan ağacının ucundakı qarmaq.

² İlk iki işıq mənbəyi Ay ilə Günəşdir.

³ Pəncnəvbət – bir şəxsin şərəfinə və ya bir hadisə münasibətilə **beş** dəfə çalınan nağara.

⁴ Müsəddəs – Yerin **altı** (Şimal, Şərq, Cənub, Qərb, alt, üst) cəhəti.

Ayağına ayın cəlacilini¹ bağlayıb.

Sənin kimi şahı olan vilayəti
Yaradan hər cür pisləkdən qoruyur.
Səndən [aralı] beşinci ölkə abaddır
Və sənin qüdrətinlə digər altı ölkə işıqlanır.

İlahi qələbənin möhürü, padşah qismətinin təzahürü, fələk kimi qüdrətli, tale kimi vüqarlı sultan, *Süleyman* iqtidarına malik cah-calallı xaqan, *İsgəndər* nişanlı, uca taclı qeysər, hə-sənatlar edən sahibqıran, islam ölkələrinin əmiri, küfr ilə zülm izlərini məhv edən, sənəmlər heykəllərini dağıdan, ədalət və ehsan bayrağını sancan, işıqlı hökm ilə şirk və üsyan rəsm-lərini yox edən. Nəzm:

Ey ulduzlar ordusunun şahənşahı,
Sən fələyin sarayı kimi ucasan,
Səadət yiyəsi və sahibqıransan.
Arzusuna yetişmiş və kamına çatmış sənsən.
Kamalın ən yüksək nöqtəsində parlayan günəşsən.
O günəşsən ki, batmağın nə olduğunu bilməz.
Sənin üzünün hər zərrəsi qəlbi sevindirir,
Günün işini görsən, əcəb olmaz.
İlahi, bu dövrandan küsməyəsən,
Sən buranın günəşisən,
Zavala uğramayasan!

Yaxşılıq ilə ehsan tərəzisini yaradan, zülm ilə tüğyanın əsasını qoyana qənim kəsilən, islamda olan bütün xoş duy-ğuları bəxş edən, zəmanənin səhifələrinə rəhmət ilə mərhəmət fikirlərini yazan. Nəzm:

¹ Cəlacil – atın boynuna keçirilən və üstünə zınqırovlar asılan bağıdır.

Məşriqə pənah olan məqrib şahı,
Tacı Ayın üstündə olan *Süleyman*.
Xatayın ən uzaq nöqtəsindən Rumun axırınadək
Onun əta süfrəsindən məhrum olanı yoxdur.
Ata-babalarının yolu ilə gedir,
Dərvişlərin qəmini onlardan çox yeyir.
Xalqın bütün ehtiyacları üçün
Dənizdə olduğu kimi bir dürrü var.
Onun ədaləti sayəsində pisniyyətli atəşpərəstlər
Özlərindən başqa heç kimə zülm etməyiblər.
Onun zamanında yeritdiyi siyasət ilə heç bir ordu
Onun kamanına tuş gəlməyərək qapısından keçə bilməyib.
Yaxşı adamların yasəmən ətirli zülfündən başqa
Heç kəs bir tükün ucu qədər də pərişanlıq keçirməyib.
Dul qadın mal və həşmətin çoxluğundan
Öz quşunu dürr dənəsi ilə yemizdirib.
Onun dövründə xalq elə yaşayıb ki,
Bu dünyada ehtiyacın sözü azalıb.

Aləmpənah padşah, Allahın kölgəsi olan ədalətli sultanın sədaqətli dostu, aman və iman süfrəsini açan, bütün insan əh-linə yaxşılıq ilə minnətdarlıq gətirən əsərlərin naşiri, bərəkət damcılarını və fəzilət qətrələrini səpələyən.

“Allah ədalətlə davranmağı və həsənatlar etməyi əmr edir”¹. Şeir:

Günəş kölgəli şahənşah,
Keyqubad payalı *Keyxosrov*,
Padşahlıq taxtının sahibi,
Ağlıq ilə qaralığın yiyəsi.

¹ Nəhl. 90

Sənin tacın günəşin tacına bənzər,
Sənin taxtın *Cəmşidin* taxtına bənzər.
Qafdan Qafa hər yerdə ki, qəlb var,
Sənin dostluğundan söz söylənər.

O şəhriyar ki, Tanrının və səltənətin qaydası ilə qeysər və xaqan onun bəndələridirlər və ədalətlə dünyanı idarə etmə adə-tinə görə *Kəsra* və *Nuşirəvan* onun xəcalətindədirlər. Beyt:

Əsrin qeysəri və üfüqlərin *Xosrovu*,
Qiyamət gününə qədər aləmin padşahı.
Ədalətdə *Xosrov* və xaqan kimidir,
Min *Nuşirəvan* onun bəndələridir.
Kaş *Nuşirəvanlar* çox olaydılar,
Ədalətələri çoxdan da artıq olaydı.
Bəndəlikdən başın uca olardı
Mücahid qazi şahın qarşısında.

Rəbbin inayətindən faydalanan, Əl-əzizül-mənnanın hə-diyyələri ilə varlanan, fəzl ilə təşəkkür damcılarında ya-rarlanan, qurunun sultanı və dənizlərin xaqanı, Ən-nəbiyyüs-siqleyni dinləyən, Zülqərneynin varisi, məşriqlə məğribin sığınacağı, Hərəmeyni-şərifeynin xadimi, səltənət, həşəmət, əda-lət, qüdrət, xilafət, əzəmət, əimmət, nisbət, şövkət, izzət və iq-balın *Süleymanı*, Sultan Səlim xanın oğlu *Sultan Süleyman* şah (onun səmaya qaldırdığı bayraqlar enməsin və əbədilik lövhəsində həkk olunmuş səltənət yazıları silinməsin!) özünü riyasız duanın vasitəsilə böyük qəlbin güzgüsündə və günəş kimi işıqlı ürəyin dünyanı göstərən aynasında əks etdirir və ilhamverici xatirin iradəsi həmişə onunla əlaqəlidir ki, qələbə bəxti və aləmi işıqlandıran dövlətin səyləri ibadət edənlərə və ölkələrə ədalət ilə həqiqət işıqları və şüaları saçmaqda və küfr sahibləri ilə fəsad ərbablarının kökünü dartıb

çıxartmaqda o safgələcəklinin daimi yoldaşı və onun əmin-amanlığının və amallarının dostudur. Gizli olaraq İlahi lütfərinin nəsim-lərindən və padşahın inayətinin bərəkətlərindən əmin-amanlıq əsintiləri dostların burunlarına və kərəmat ilə ehsan qətrələri bu aləmin sakinlərinə çatdı və həmişə xeyirxah məhəbbət “Allaha tapınırsınızsa, Ona şükr edin”¹ müqtəzasıyla və bu müddətdə etibar gözü ilə müşahidə olunmuş və nəzər ilə ba-xışların məqsədinə çevrilmiş sübhanlıq bəxşişlərinə və həzrət xaqanın mərhəmətinə görə şükr etmə mərasiminə qiyam və iqdam olundu. Daim son dərəcə böyük hümməti və şərəfli niy-yətin təmizliyi ilə seçilmiş və “Və öz əhdinizə vəfalı olun ki, ona görə məsuliyyət daşıyırsınız”² fəhvası ilə təyin olunmuş padşah əxlaq kəramətlərinin və şəfəqlər gözəlliklərinin vəsitəsilə özünün üfüqlər ərsəsinə məhəbbət vadisinə və qar-daşlığın ixlas meydanına qədər elə uzadır ki, həqiqi razılıq və səmimi dostluq haqqında maddələr gündən günə birə min, bəlkə saydan-hesabdan da xaric artır və tərəqqi edir. Keçmiş günlərdə hər iki tərəfin bəzi namülayim işlərə yol verməsi xeyli təəssüf və təəssürat doğurur və itirənləri tədarük etmək və əvəzini çıxmaq məsələsi narahat olmağa və düşünməyə sə-bəb olur. O aliməqam padşahın hümmətinin tələbi və xeyirxah məhəbbətin niyyətinin xahişi ilə bütün müsəlmanların rifahı üçün fayda gətirmək və bütün aləmdə yaşayanların ümumi mənafeyini təmin etmək məqsədilə bunları aradan qaldırmağa nail olmağımız xoş əməllərin hesabına baş verəcəkdir. Bizi hidayət edən Allaha həmd olsun ki, bütün aləmin sakinləri, xü-susilə İraq məmləkətinin xalqı, qocası və cavanı, kafiri və mü-səlmanı, türkü və taciki, uzaq və yaxın olanı, alçağı və şə-rafətlisi, güclüsü və zəifi, kişisi və qadını, hətta kiçikyaşlı uşağı və dünya görmüş qocası, yeddi yaşlıdan yetmiş yaşlıya qədər hamı rəsmi qaydada və təntənəli surətdə bu yerdə və o yerdə, axşam vaxtı və səhər çağı dini mərasimləri yerinə ye-tirərək günü-gündən yüksələn dövlətin davam etməsi və hümayun səltənətin əsaslarının möhkəmləndirilməsi üçün dua-larını oxuyaraq o fələkrütbəli əlahəzrətin hümmətinin hima-yəsi altına keçməyi lazım bildilər, bəlkə

¹ Bəqərə. 172

² İsrail. 34

fərzlər mənziləsində hesab etdilər. Nəzm:

Sən o şahsan ki, həm şərqdə, həm qərbdə
Yəhudi, atəşpərəst, xaçpərəst və müsəlman,
Hamısı sənə həmdü sənə oxuyur.
İlahi, aqibəti tərifə layiq et!

Qaranlıq gecələrdə ehtiyacı olanlar, xüsusilə bir neçə min adam ki, ruh təskinliyi və batin və zahir duyğuların cəmi ilə hər il Beytullahül-haramın tavafına və Seyyidül-ənamin Mə-dineyi-mükərrəməsinin ziyarətinə və kəramətli imamlar (əleyhi və əleyhim ət-təhiyyət vəs-səlam) həzrətlərinin məqbərələrinin ziyarətinə müşərrəf olurlar, şərəfətli məkanları dövr edəndə ehtiyacı olanların qibləsi və sidq ilə səfalət yiyə-lərinin Kə'bəsi olan itaət mehrabına üzvlərini çevirərək şəksiz dualarında ehtiyacları ödəyən və xahişləri yerinə yetirən Həzrətin dərğahından yalvarırlar və bu dualar yaxından qəbul edilir və bunun təsiri ilə başqa hümayun uğurlu ruzgar onlara aid olur və olacaq, inşaallah-təala. Günəşin işıqlı qəlbinin göstəricisi və aləmi bəzəyən uca rəyi ki, dünyanı əks etdirən güz-gü kimi əmin-amanlığın və amalların pərdəsini çöhrədən çəkir, ixlas qaydaları və ixtisas əlaqələrinə müvafiq olaraq yaxın mü-nasibətlər vasitəsilə özünün yaddaşa həkk edilmiş gözəl əməllərini xatirə gətirir və günbəgün dostluq ilə sədaqət əsas-larını və saflıq ilə məhəbbət bağlarını möhkəmləndirir. Buna görə neçə il öncə o savab yerlərə daxil olanlardan eşidilmişdi ki, həmişə Allahın ölkələrində Allahın evlərinin tikilməsi ilə məşğul olan o xeyirgüdən rəydir ki, “Allahın məscidlərini abadlaşdırmışdır”¹ və “Təqvaya əsaslanmış məscid”² ə müvafiq olaraq ikinci Məscidüləqsanı tikirdi və bu xocəstə məscidi bina etməklə abidlərin yaşadıkları ölkələrdə misli olmayan, göz görməmiş və qulaq eşitməmiş bir əsər yaratdı. Özünün şə-rafət bolluğuna görə ikinci Beytullahül-haramın məqamı və bəlağət nizamlı

¹ Tövbə. 18

² Tövbə. 108

beytlərin¹ məzmununun camesi² olan bu mü-qəddəs məkan bütün islam əhlinin ən görkəmli şəxslərinin ibadət və tilavətlə məşğul olduqları bir yerdir. Şeir:

Şahın məscidi, fəzlullahın camesi
Zikr zümzüməsini Aya çatdırmışdır.
Dey ayında göy asimandan gəlmişdir,
Bir ayrılıq oxunuşuna feyz enmişdir.
Təsbih qülğüləsi içəridəki günbəzə
Üstdəki doqquz günbəzdən yetişdi.
Yol göstərəni səadət olan hər kəsin
Qapısına o zaman baş çəkər.

Bu alişan binanın tikilib tamamlanması xəbəri mübarəklik və gözdəndirliyi vermək üçün bu tərəfə ünvanlanıb çatdığı mə-qamda böyük sevincə və xoşhəllığa səbəb oldu. İnşallah-təala, əbədi dövlətin dostlarına mübarək olsun deyirik. Səadət və xoşbəxtliyə yetişdiklərinə görə onları təbrik etmək məq-sədilə o etimad və etibar sahiblərinin ən böyüklərindən, bu sü-lalənin ən hörmətli xidmətçilərindən biri olan Kəmaləddin Təbbət ağa yollanmış və bununla əlaqədar o alirütbəliyə və-rilən digər töhfələrin içində hədiyyələrin və töhfələrin ən əsası olan üç cild uca Müshəf göndərilmişdir. Hərçənd bəndəniz açıq surətdə o şərəfli məkanda ibadətlə məşğul olmasa da, bu-rada oxunan tilavətlərin savabından bəhrələnilir və heç şübhə yoxdur ki, onun mükafatları o həzrətin hümayun və xoşbəxt taleyinə aid ediləcəkdir. Belə müqəddəs yerləri zinət-ləndirməkdən ötrü çalışmaq rəğbətlə qarşılanan və olduqca göz-zəl və lazımlı işdir. “Hər kəs Allahın mərasiminə hörmət etsə, bu, şübhəsiz ki, qəlblərin təqvasındandır”³. Fərşin⁴ nətləri zi-nətin günahına layiqdir, bəlkə o

¹ Beyt sözünün ərəb dilində iki mənası var: “şeyr” (və yaxud şeyrin bir hissəsi) və “ev”.

² Came sözü həm “toplanma yeri”, “cəm edən”, həm də “məscid” mənasında işlənir.

³ Həcc. 32

⁴ Fərş – döşəmə, xalı.

məscidin zəruri bəzək-lərindəndir. Bu məmləkətdə xalılar kifayət qədər deyil və bu dost da, sözsüz ki, nəqqaşlıq haqqında biliyə malik oldu-ğundan belə xalıların bu məscidə və xoşbəxt məbədə gön-dərməyi münasib bilir və xatirində saxlayır və uzunluğu ilə eni, rənglərin sayını və haşiyəni fərqləndirməyi bacarır. Əgər onları təfsilatı ilə yazmağa işarə buyursalar, onda uzunluğu ilə eni müəyyənləşdirilmiş, dəmirdən düzəldilmiş zər'¹ ilə lə-vazimatı aləmpənah dərğahının ən kiçik bəndələrindən biri olan yuxarıda adı çəkilmiş Təbbət ağanın vasitəsilə gön-dərələr ki, artıq-əskikliyə yol verilməsin. Bu hədiyyə dua ilə taətə duranlara və ibadət ilə itaət yuvasında məskən salanlara həmin qayda ilə peşkəş edilir. Madam ki, bu cür iradə təxeyrin məhzi və məhzin xeyridir, yolun tələb olunan xüsusiyyəti bu maddələrin timsalında iki tərəfdən hicabın qaldırılmasından və yuxarıda göstərilmiş xüsusiyyətlərin gözləmədən və təxirə sal-madan məlumatlandırma və xəbər vermə səhifəsinə yazılmasından ibarətdir ki, xahiş edən də onun savabı ilə hifz edilsin və ondan bəhrələnsin. Həddindən artıq qərəzlilik göstərmək ixtisas qaydalarının və əlaqələrinin ərz edilməsinə həsr olunmuş ixtisas səhifəsinə yaratmaqdan daha yaxşı olduğuna görə, səmimilik qələminin yüyənini artıq sözlər söyləmək yolundan döndərərək din və dünya üçün vacib olan riyasız dualar təriqinə gətirməyimiz ixtisar tələb edir.

Xudaya, sən dostun və dərvişin şahısan ki,
Xalqın əmin-amanlığı həmişə onun fikrindədir.
Xalqın başının üstündə ol ki,
İtaət xoşbəxtliyi daim onun qəlbində yaşasın.

**Rum padşahı *Sultan Mahmud xanın*
Nadir Şaha yazdığı məktub**

¹ Zər' – təqribən 1 metrə bərabər olan uzunluq vahidi.

Səhayifi-şərayifi-təslimati-müsadiqati-ayati-padşahanə və zərayifi-lətayifi-təkrimati-müxalisati-qayati-şahənşanə ol ə'la-həzrəti-qədr-i-qüdrəti-*Süleyman*rütbəti-*İsgəndər*şövkəti-*Ütarid*-dərayət, şəhriyari-qəmərtənvir, tacdari-aftabnəzir, müəssisi-əsasi-cahü cəlal, müşəyyidi-ərkani-şövkətü iqbal, qürreyi-qər-rayi-cəbini-bəxtiyari, dürreyi-əklili-kamkari, ələməfrazi-xif-teyi-davəri, rəvnəqəfzayi-övrəngi-übbühətü bərtəri, bəha'ül-millət vəd-dünya vəd-din, cəmalül-islam vəl-müslimin, çar-balişnişini-təxti-*Kəsravü Cəm*, fərmanfərmayi-məmaliki-Əcəm, fələki-bargahi-səadətdəstgah, əl-qaan Nadir padşah (vəffəqəhül-məlikül-əllam lima yətərəcəca minhül-xeyr və yüram¹) həzrətlərin hüzuri-səadətnuri-tənviri-e'tilalarına təq-dimü ehda qıldığdan sonra rəvnəqşikəni-mir'ati-gitinüma olan rə'yi-cəhanarayi-dəqayiqi-aşınalarına əbnavü inha olunur ki, hala Bağdad və Bəsrə valisi olan dəsturi-mükərrəmi müşiri-müfəxxəm, nizamül-ələm vəzirim Əhməd paşa (ədəməllahü-təala iclaləhü²) təvəssütilə dərbari-xilafətmədari-*Xos-rovan*əməzə təbliğü isal olunmaq üzrə pirayeyi-mənasseyi-təh-rir və arayışi-məhamili-təsyir buyurulan nameyi-namiyi-ən-bərinniçab və müşrifeyi-giramiyi-lətayifnisabları vəzir-i-müşərünileyh tərəfindən əbrək əzmənədə şərəfrizi-məhəlli-vürud və feyzəngizi-süud olmağla süvəri-məfahimi-müsadiqət ... (?) cil-vəgəri-mir'ati-tabnaki-idraki-*Xosrovan*əməzə olub bə'dəhü sə-rirarayi-dövlətü səltənət olan səlatini-cənnətməkin və xə-vaqini-bafərrü təkkin dəxi ol təriqeyi-ətiqəni (?) mər'ivü məl-fuz və hüdudü süğuri-müslimini dəstəndazü aşubü fitəndin məhfuz dutmuşlar idi. Binaən əleyh bu əhdi-fərrəxü xocəstə və avani-firuzü bərcəstə dəxi təsaüdi-canibeyn və təazüdi-həz-rəteyn ilə əhli-islamın asayışi-güzini-məhri-aramü qünuda bəs-təri-ülfətü iltiyam olmaları xatirxahi-cənabi-şahi və səmiri-zə-miri-cəmcahları edügi təhrir və bə'zi fūruati-diniyyədə olan şübhəvü məşkukin həllü izaləsi için dərbari-xilafətmədari-*Xosrovan*əməzə üləmai-izamından iki nəfər alimi-mö'təbərin irsalü təsyirləri xüsusi təstirü təsxir buyurulmuş idi, çünki məc-burü məftur olduqları tinəti-həqqaniyyəti şimeyi-dəyanətləri müqtəzası və bundan əqdəm bid-dəfəatü bit-təxsis bu dəfə

¹ Hər şeyi bilən Məlik (Sahib) arzu etdiyini və xeyirli bildiyini ona nəsib etsin!

² Allah-təala onun cəlalətini saxlasın!

vürud edən təhrirati-səniyyələri müəddası üzrə dövləti-Səfə-viyyənin ibtidayi-zühurindin əhaliyi-Rümü İran beynində ba-isi-ədavətü büğza və murisi-küdurətü şən'a olan bəd'i-müx-təri'eyi-səbbü rəfzi izaləvü izahət və ümməti-mərhumeyi-nə-bəviyyəni dəğdəğeyi-təzaddü tədidin irahə eyləməgi piş-nəhadi-zəmiri-xülusiyyəti-e'tiyad buyurdılar. Mən yəf'əlül-xeyr la yə'dəmü cəvazəhü la yəzhəbül-ürf beynəllahi vən-nasi¹. Bu babda indəllah və indənnas sə'yi-cəmili-padşa-hanələri məbrurü məşkur və müqtəzayi-niyyəti-xeyrxatimətləri müsabü mə'cur olacağları varəsteyi-qeydi-iştibahdur və bu xalisül-füadın dəxi məramü müradı ancaq rifahi-biladü ibad və sükuni-aşubü fəsad olmağla bu niyyəti-xalisə müstəlzəmətül-meyməndə təvafüqi-fərşəhəteyni(?)-səbihəteyn və tətəbüqi-ara'i-zərrineyi-həzrəteyn kafeyi-əhli-islam həqqlərində həm-divü şükri eğtinam olana niəmi-cami-İlahiyyədin edügi ma-lakələmdir. Vaqiən, cənabi-übbühətnisabi-şahilərin caygiri-zəmiri-səfvəti-təxmirləri olan qərəzi-insi(?) və məqsədi-in-haları beynəl-müslimin ilqai-hübbü vəfaq və ilğai-məkayidi-şurü şəqaq olduğı surətdə bitovfiqihi sübhanihi bu mərami-xeyrəncam ətəmmi-vəch ilə hasil olub və əqsal-ğayət kəma hüvə vasil olub, likən də'bi-dirini-müluki-sütudəsüluk təriqi(?) mər'i və beynəd-düvəl olduğı üzrə miyanədə məxayili-mad-deyi-müzafat və məalimi-caddeyi-mənühəlül-əzbi-müvalat olan əmniyyəti-varidü sadiri-canibeyn və etminani-rayihü qa-viyi-tərəfeynə dəvayiri-üqud və rəvabiti-məvasiqi-ühud bu vəqtədək vabəsteyi-üqdeyi-tərazivü tə'viq olmuşdı. Bu sikkeyi-xalisül-əyar dəxi qəribən rixteyi-qalibi-hüsni-təmşiyət olması alicahi-müəlla caygahı mərhuni-səciyyeyi-nəsəfət və mövqufi-rəviyyeyi-fütüvvətləridir. Məqasidi ki bundan əqdəm tərəfi-cə-nabi-valanisabınıza inha olunduğı üzrə qəbul və is'afında şər'ən mə'zur olub və beynəl-ədl bəstü təmhid olunan müsa-limatü müsəlihatda də'bü mərsüm olmayub qəbulına təvəqqüf etmiyən təkalif dəxi qübüli-alilərindən bərtərəf olsa, miyandə şübhəvü şükukdin bir əsər qalmaz idi, zira müqarinəti-hüsni-hümmətləri ilə məbeyndin rəf' təsfiyyəsi zühur edin (?) mü-adatü mübağizə keyfiyyətləri müluki-Səfəviyyənin bə'z əqrəz fəsidəsi

¹ Xeyirli iş görənin Onun mükafatından məhrum olmaz, Allah ilə in-san arasında yaxşılıq itməz.

zimmində ixtira'vü ibtida' etdükləri rəfzü ilhad və sa-yir məvaddi-e'tiqadü mütənəbbi bəd'i-seyyiələrindən naşi olan bu keyfiyyət, əlbəttə, meyamini-himəmi-əliyyələri ilə bər-tərəfü müntəha və intifa'i-illət intifa'i-mə'lulü müqtəza edügi mə'lumi-rə'yi-aliləridir və bu də'vayə şahid və bu müddəayə müəyyiddir ki, ali-islamda ibtida'i-ixtilaf fūru'da olub, bə'dəhü üsulda vaqə' və ol zəmani-xeyrəqrandan ictihadi-əsrü avani olmağla firqeyi-naciyə üsulda və fūru'da məzahibi-ərbə-əni ixtiyar edüb ol məzhəblərin birində bulunan mülükü səlätin miyanında vaqə' olan müsəlimalətü müsəlimalətdə təsdiqü qəbuli-məzhəb hədərən qılınmayub, halü şan ilə hazal-an, bu nəhc üz-rə istimrar ilə dəvali(düvəli - ?)-islamın istiqrar və canibeynin müənisətü e'tilafılarına vəsilə olduğı mühati-elmi-aliyyələridir, çünki həqiqəti-hal böylədür. Bundan tərəflərinə təsyir olunan Hənif Əfəndi ilə biittifaqi-üləmai-ə'lam tərəfi-şahanələrinə təhrir olunan maddeyi-mə'hudə xüsusunda i'zari-şər'iyə təm-hid olunub. Bu babda tərəfimizə nisbət iştibah qalmıyub. Lə-dəl-insaf, tərəfi-şahanələrindən dəxi hüsni-qəbul mə'mul ikən bu dəf'ə varid olan nameyi-namiləridə ədayi-məramda ibham ilə bəyanında vaqə' olan şübhəvü şükukin həllü ifhamına dair ol canibin üləmasilə mübahisə için ə'lami-üləma'i-dövlətdən iki alim irsalı mətlub ikən fəhmi-məramü mürad olunan cə-vabi-şər'idə tərəfimizə nisbət iştibah olmadığı müəyyən olma-ğın bu babda mübahisə için tərəfi-dövləti-əbədpeyvəndin üləma irsal olındığı surətdə bir müqtəzayi-i'zari-şər'iyədə mütarıheyi-qeylü qal bil-axərə mücadiləyə müədday olınmaq xüsusi ixtiyar olınmışdır. Əl-hasil ərz etməniz i'zari-şər'iyə tələqqi bil-qəbul buyurılıb əhli-islamın miyanında cari olan rüsumü adati-müsəlimalət mə'r'i buyurılmaq beynəd-dövlətəyn istirahəti-ənamü nizami-dövləti-islama müqtəza olacağı zahirü bahir olmağı, inşaallah-təala, sinini-ədidədin bir dürri-heyyin dərci-təsvifü tə'xir olunan gövhəri-gəranqədri-müzafatı pira-yeyi-əklili-cəlil itmam eyləmək məqsud əlbəttə təklifi-məz-kurdin fərağ ilə nizami-dövlətinə hüsni-əhtimam və bu məs-ləhəti-xeyriyyəni ikmalü itmam buyuralar. Baqi, həmişə köv-kəbi-rəxşəndeyi-dövlətü şövkətü iqbal məsun əz süqutü zəval bad!¹

¹ Qalanı: tale, dövlət və əzəmətin həmişə parıldayan ulduzu süqut ilə zavala

Rum padşahı *Sultan Mahmud xanın* Nadir Şaha yazdığı məktub

“Zalikə fəzlüllahi yu'tihi mən yəşa'ü”¹ arayışi-guşı-huşı-müsəbbihani-məla'i-ə'la və pirayeyi-bərü duşi-sürüşı-aləmi-bala olmağa layiq və övlayi-səd həzar gövhəri-şahvar, həmdü sipasi-layəhsavü bişümar və kalayi-şə'sə'eyi-bari-sate'ül-ən-var, şükri-bimüntəha ol sultani-əzimüşşani-deyhim, lütfü ətavü fərmanfərmayi-əqalim “Fəəlləfə beynə qulubiküm və əsbəh-tüm bini'mətihi ixvanən”² həzrətlərin dərgahi-zimövhi-bətdəstgahına səzavarü əcridür ki, mir'ati-müçəllayi-şəmşiri-saiqətə'siri-mö'minin mühəllayi-süvəri-fəthü zəfər və mahi-çeyi-ə'lami-zəfər(?) irtisami-müvəhhidini üç kişvər güşalığda həmsəri-mehri-ziyagöstər eylədi. Fəsübhanə mən damə sülтанəhü (?) bimülki-qədim və izzi-müqim və tühəfi-sələvati-zakiyat və tərəfə (?) təslimat və afat!³ Ol məcmə'i-xəsaili-əliyyə və mənbə'i-fəzaili-səniyyə olan Seyyidi-ənbiya və Sə-nədi-əsfiya (əleyhi hüsnüt-təhiyyət ma təcəddədəl-cədidən və təaqəbəl-mələvan ⁴) həzrətlərin məzcə'i-müşkini-ənberakin-lərinə dəstavizü ihda olunur ki, “Vəl-ləzinə amənu əşəddü hübbən lillahi”⁵ misdaqınca məbaniyi-müslimin və tə'sisi-əsasi-asayışü müvafiqət və təşyidi-ərkani-hübbü müsadiqət ey-lədi. “Ya eyyühal-ləzinə amənu, səllu əleyhi və səllimu təs-limən”⁶ və rəvayihı-midhətü dürud və fəvayili-tərziyyəyi-mü-təradifətül-vürud və əshabi-zit-təqi və əhbabı-övlaün-nəqi riz-vanüllahi-təala əleyhim əcməin həzrətlərinin

uğramasın!

¹ Bu, Allahın istədiyi kimsəyə verdiyi fəzilətdir. (Maidə. 54)

² [O] qəlblərinizi barışdırdı və Onun nemətilə qardaş oldunuz. (Ali-İmran. 103)

³ Qədim mülkü, daimi izzəti və salavati-zakiyatın töhfələri ilə səltə-nətini davam etdirənə, təslimat və bədbəxtlikləri uzaqlaşdırana həmd olsun! (?)

⁴ Ona gecə-gündüz bir-birini əvəz edən və yeniləşən ən xoş salamlar olsun!

⁵ İman gətirənlərin Allaha olan sevgiləri artar. (Bəqərə. 165)

⁶ Ey iman gətirənlər, ona salavat göndərin və gözəl salam deyin. (Əhzab. 56)

mövqufi-gər-dişi-məşahidi-münəvvərələri qılınur ki, “Əşiddə’ü əlal-küffari rü-həma’ü beynəhüm”¹ övsafi-kəriməsi üzrə sipəhrinə taq eylə-mişlər.

Əmma bə’d. Ə’lahəzrəti-ləalinüs-rət, şəhriyari-qəmərtən-vir, xədivi-aftabnəzir, dürri-yektayi-əfsəri-dələlətə səltənətə namdari, qürreyi-qərrayi-cəbini-nəsəfətə mə’dələtə bəxtiyari, müəssisi-məbaniyi-cahü cəlal, müşəyyidi-ərkanı-übbühətə ic-lal, şayəsteyi-tacü kəmərgah, mayeyi-dəyanətə əmanətəşbah, ələməfrazi-xitteyi-şövkətə bərtəri, rövnəqbəxşayi-övrəngi-əzə-mətə davəri, *Fəriduni-təxti-Cəmrəviş*, *Xosrovi-hümayunbəxşi-Daraməniş*, bəhaül-millət vəd-dünya vəd-din, cəmalül-islam vəl-müslimin, övnən liş-şucaət vəl-mənaət vəs-səltənət vəl-mə’dələt vən-nəsəfət vəş-şan, zəfərül-balət vəş-şəhamət vəl-cəlal vəl-ünvan, hala calisi-çarbalışı-məsnədi-*Kəsravü Cəm*, fərmanfərmayi-məmaliki-Əcəm, fələkcahi-*Keyvan*, bargahi qaan Nadir padşah (ətəmməllahü şənəhü və sanəhü əmma (?) şənəhü²) həzrətlərinin sövbə-basəvabi-ali və övbə-müstətabi-mütəalilərinə əltəfi-də’vati-məhəbbətsimati-mülukanə və əşra-fi-təhiyyati-sələmətnəmayi-*Xosrovanəmiz* bədaye’i-tə’zimü tək-rim və qəvaidi-tovfirü təfxim ilə əda qıldıqdan sonra löv-heyi-zəmiri-sərirədan və səfheyi-xatiri-dəyanətnişanlarına zi-vəri-kilki-sidqü ixlas olan nüquşi-məram bu vəchlə təsvirü if-ham olunur ki, mətlə’i-nəyyiri-hübbü vidad və məşriqi-aftabi-müvaxatə ittiəhəddin tale’vü dirəxşan olub bir müqtəzayi-ən-vari-təvafüqü səfvət və müstəbğayi-asari-səfayi-təviyyət tə-rəfi-məlzümüş-şərəfi-kamkari və canibi-feyzi-məcəlibi-bəx-tiyarilərinədən namizədi-tə’diyeyi-rüsumi-səfarət olan rəsuli-rə-hiyyül-bal və səfiri-məmdühül-xisalları alicahi-müəllacaygahi-ərdəmət(?)ü əyalətdəstgah Hacı xan Xorasani çarxçıbaşı . . .(?) (damə məqrənən bilütfillahil-mənnan³) vəsatət ilə bu dəf’ə münbəəs olan nameyi-namiyi-ənbərinniqab və risaleyi-gira-miyi-rənginəqlabları əşrəfi-əzmənədə şərəfyabi-divanxaneyi-vüsul və bir (?) mövcibi-dəftəri-ələhiddə irsal buyurulan hə-diyeyi-bəhiyyələri müqəllidi(?)-rəğbətə e’tibar ilə məşmul və töhfeyi-Hindustan olan mə’lumül-ədəd filləri dəxi mərbuti-təvilə (?)

¹ Kafirlərə qarşı sərt və bir-birlərinə qarşı mehribandırlar. (Fəth. 29)

² Allah onun şən-şöhrətini artırsın və qorusun!

³ Həmişə səxavətli Allahın lütfündən bəhrələnsin!

qəbul olub müfəvizəyi-xüllət əlamətlərin zaminü ka-min olduğu məniyə-lətayifməbanisi bitəmamiha mənzuri-nə-zəri-eyni mülukanəmiz olmuşdur. La yüsəmma cənabi-ni'mül-məabi-şahilərinin müqəddəmən biiqtiza'il-qəza tovcihirayətü hübbi-hümmətü şövqi-kinəmiz (kətibəmiz - ?) əzimət buyur-dıqları Hindustan əzimətindən rəhnəmuniyi-rəhbər tovfıq ilə məzhər olduqları məhasinicəmilül-xeyr və mücəddədən mən-zumeyi-silki-əyalətü hökumətləri olan ölkə'ifüshətəsərdən və bitəxsisi-ihrazi-dəstmayeyi-niəmi-bişümar ilə mütənəimən və faizən məşubən bis-səlam təxtgahi-valacahi-dövlət-pənahlarına sərfi-licami-rəc'ət və məmləkəti-İrana bəsti-cənahi-rə'fətü mə'dələtlərindən fəvqül-ğayə xütutü inhisat və sürürü nişat hasil olmaqla xassətən bu hərəkəti-qərinül-mənqəbətləri mübarətü meymun və zati-məalisifati-davəranələri həmişə aramişi-ibadü müvəhhidin və asayişi-biladü müsəlminə məqrun ola. Dərəcəyi-hüsni-vəfaqü ittifaqda rəşki-fərqdin olduğu məşhuri-afaq olan uşbu dövləteyni-əzimin (əziməteynin - ?) hibaleyi-asari-hüsni-müvasiləvü mücəmilələri rəsəyi-tə'yidi-Kirdgar peyvəsteyi-küngəreyi-sipəhri-dəvvar və mərbuti-ürvətül-vüsqayi-ittihadü əqtar olduğu cəhətdin hisbül-vəqt cənabi-şəhamətnisabi-səltənətməabi-qaanilərinin müvəffəq olduqları mənəqibi-cəlilələrinə və asari-cəzilələrinə mütəqarib tərəfi-hümayuni-dəyanətnəmuni-mülukanəmizdin dəxi fər'i-səm'i-aləmiyan etdüğü vəch ilə müqəddəmən . . . (?) və xiz-lanlarına itələ idi. Nühusət edən məxazili-küffari-həzimətşüar üzərələrinə təchizü təsyir olunan cünudi-zəfərmöv'udumuzın şiddəti-həcəməyi-taqətgüzari-şiranələrinə düşməni-məkkar və əduyi-hiyləkar çəndin həzar ədəmi-müqavimət birlə meydani-küfahdan rubərahi-gürizü idbar olmalarıyla sərvü çəmani-çə-mənistanifövizü fürsət olan liva'i-xəzra'i-həzrəti-Nəbəvi meh-ri-nəsəmi-qələbəvü nüsərət və şədayidi-düburü idbar ilə rayati-şirkü zəlalət nigunsari-həfreyi-məzəllət olduğundan qeyri neçə qıla'i-məniə və büqa'i-vəsie avərdə qəbzeyi-təsxir və zə-mimeyi-məmaliki-kişvərgir xaqanımız qəlbədin qılınmaqdın (?) naşi (?) kəffariyyəyə ruzgar dərhal bimi-can ilə daməni-əfvü is-timanə avizan olmalarıyla "fəiza qəddərtə əla ədüvvikə fəac'əl əl-əfvə və zəkətə liz-zəfəri"¹ müəddəsi üzrə iltimasü ilticahları

¹ Düşməni mühakimə edəndə əfvi zəfərin zəkəti yerinə qoy.

mövqufi-qəbula qərin olub şərəfi-südur bulan izni-hü-mayunımız ilə rişteyi-müsaliyə dilxahi-şəhriyaranəmiz üzrə qalibanə və müzəffəranə üqdəpəzirayi-istehkamü-itmam ol-mağla bir (?) siyaqi-məşruhi-tərəfin hərəkəti-müsmirür-rifəhətləri əyyami-mütəqaribədə mövcibi-rəfi-niza'ü xisam və müstövçibi-asayışü aram olması hüsni-ittifaqdin olan təvafüqi-füada vəsileyi-istidlal və tülu'i-əhilleyi-hübbü vidada bəraəti-istidlal vaqə' olmağla cameiyyəti-islam müqtəzası və tərəfi-əqdəsi-dövlətpənahlara olan əlaməti-üxüvvət təqzası ilə fi-mabə'd dəxi mühibbi-ittihadi-canibeyndin nəsayimi-aramişü aram gülzari-əhvalü məzare'i-amali-ənəma vəzan olub dəsti-qüdrəti-maliki-ənani-kamrani və payi-hümmət dəri rikabi-zindigani olduqça rəvabiti-müvaxatü zəvabiti-müvalat müəkkədü müştədd olacağı müvafiqi-şimeyi-kəriməyi-padşahi və mü-tabiqi-səciyyeyi-mərziyyeyi-fütüvvətpənahları olmaq məczu-mi-biirtiyabi-*Xosrovan*ədür. Bundan təqabül vasiani-iltimas buyurulan məvaddi-xəmseyi-mə'hudədin müqəddəmən tərəfi-zahirüş-şərəfi-şahilərinə ifadəvü e'lam olındığı vəch ilə dü-çari-üqdeyi-i'zari-şər'iyyə olan iki maddeyi-nikis'afı təkrar irad buyurıldığı sabiqən canibi-übbühəti-mənaqibi-cəmcəh-larına irsal olunan elçimiz vəsatət ilə və bu dəf'ə dəxi elçi xan müşarünileyh dailərilə firistadə buyurulan əlukeyi-şəhamət-məslukeyi-şahi və təhrirati-səniyyeyi-kifayətdəstgahilərinə qərinə-yəqin hümayunımız olmağla maddəteyni-mərqu-məteynin lərim (lazım - ?) gələn (?) cəvabi-qərinüs-səvabları məxsusən şərəfyafteyi-südur olub xüddami-valaməqamımızın sahibi-dərayətü fərasət və vaqifi-xəbəyayi(xiba'i - ?)-ümuri-səltənət . . . (?)ü ərbabi-bəsirətdin bu dəf'ə qibəli-əşrəfi-pad-şahlarına bir vəchi-səfarət irsal olunan səfiri-mövsuqu mö'təmidimiz vəsatətilə bə'sü isal qılınan digər nameyi-hü-mayuni-müxalisətməşhunumuzun məzamini-həqiqətəyindən mə'lum rə'yi-übbühətmərsumidavəranələri buyurılır. Müşa-rünileyh rəsuli-fərasətməşmulları ilə mərhum Əli Murad ¹ xan Filinin rüfəqa'i-sədaqətaraları qürbi-bəsati-kəsirül-inbisati-şahənşahəmizə səfəri-vüsula faiz olub mə'mur olduqları xidməti-rişalət icra və əcməli-

¹ Katibin səhvidir. Əslində söz digər məktublarda adı dəfələrlə çəkilmiş Əli Mərdan xan Filidən gedir.

təriqü vüsuqi-vəsiq üzrə sə'yi-övfavü vü-caha (?) təfhimü təqdimi əhəmm olan halatı əla vəchil-layiq ifavü icra etmələrilə rəvaye'i-sün'ü kəramat və məzidi-nəvazişü iltafati-hümayunımız ilə müftəkərü mübahı qılın-dığdan sonra sövbi-basəvabi-şərəfi-intisaba (?) uşbu nameyi-hümayuni-müsalimətməqrunımız ilə mə'zuni-övdü insiraf ol-mışlar.

İnşaallah-təala, lədəl-vüsul “İnnəmal-mü'mininə ixvətün”¹
fəhvasınca canibindən mün'əqidü mütəkkid olan müradi-ye-ganəgivü ittihadimübrəmü möhkəm və əvahidi-vüsuqü e'ti-madi-üstüvarü müstəhkəm olub bə'dəlyövm dəxi işbu döv-ləteyni-əziməteyn baisi-asayişi-ənam və mövcibi-aramişi-xassü amm olacaq hüsni-müvalatü lütfi-müsafatları zimmində ilə yövmil-qiyamət zikri-xeyrləri zivəri-səhayifi-əyyam ol-mağla hümməti-şahanə və dərayəti-xədivanələri mə'tufü məs-ruf buyurılmaq əzzü-mə'muli-mülukanəmizdür. Baqi, həmişə nəyyiri-cəhantabi-səltənəti cəhandari və əxtəri-ələməfruzi-dövləti bəxtiyari əz üfüqi-yeganəgi sate'vü lame' bad bi-rəbbil-ibad!²

ŞƏRHLƏR

Bəxtiyari – İrənin Xuzistan və Bəhbəhan arasında yaşamış köçəri tayfadır.

Cəmşid (Cəm) – İrənin əfsənəvi hökmdarı, Pişdadilər sülalə-sinin 4-cü şahı, dastanlarda Günəşin oğlu, atəşpərəstliyin ba-nisi və şərəbi icad edən kimi göstərilir.

Dara – I (Böyük) Dara, qədim İrən hökmdarıdır (m.ə. 522-486).

¹ Möminlər qardaşdırlar. (Hücurat. 10)

² Qalanı: səltənət ilə hökmdarlıq dünyasına işıq salan günəş və döv-lət ilə bəxtəvərlik ələmini işıqlandıran ulduz abidlər Rəbbinin hök-mü ilə həmişə parlaq və şəşəli olsun!

Əbdali – Nadir Şahın zamanında Əfqanıstanın Herat vilayətində yaşamış bir tayfadır. Nadir Şah onların qaldırdıqları üs-yanı yatırıb özlərini Qəndəhara tərəf köçürmüşdü.

Əfrasiyab – əfsanələrdə və Firdövsinin “Şahnamə” əsərində əzəmətli türk hökmdarı kimi göstərilmişdir.

Fəridun – İranın əfsanəvi padşahı, Pişdadilər sülaləsinin 6-cı hökmdarı, Cəmşidin nəvəsidir.

Xosrov – I Xosrov Ənuşirvan (Ənuşirəvan, Nuşirəvan). İranın Sasanilər sülaləsinin 21-ci padşahıdır (531-579 m.). Tarixə ədalətli hökmdar kimi düşmüşdür.

İbrahim xan – Nadir Şahın Azərbaycanın valisi və sərkərdəsi vəzifəsinə təyin etdiyi qardaşıdır. 1738-ci ildə Şirvanda baş vermiş döyüş zamanı ləzgilər tərəfindən öldürülmüşdür.

İsgəndər Zülqərneyn – bəzi fərziyyələrə görə Makedoniyalı İsgəndərdir (m.ə. 356-323).

Keyxosrov – İranın əfsanəvi Kəyanlar sülaləsinin 3-cü padşahı, guya Səyavuşun oğludur.

Keyqubad – İranın əfsanəvi Kəyanlar sülaləsinin 1-ci hökmdarıdır.

Keyvan – Saturn planeti.

Kəsra – Xosrov adının ərəbləşdirilmiş şəklidir. Adətən İranın Sasanilər sülaləsindən olmuş iki şah (I Xosrov Ənuşirvan və II Xosrov Pərviz) aid edilir.

Qəlicə (eləcə də qəlizə, qilzai, qəlzai) – Əfqanıstanın Qəndəhar şəhərində və onun ətrafında yaşamış bir farsdilli tayfadır. Nadir şah onların qoruduqları qalanı dağıdıb bu tayfanın camaatını Nadirabada köçürmüşdü.

Məhəmməd Mehdi xan – Mirzə Məhəmməd Mehdi xan Astrabadi., Nadir Şah Əfşarın həyatına və hakimiyyətinə həsr olunmuş əsərlərin arasında ən dəyərli və mötəbər mənbələr sa-yılan “Tarixi-cahangüşayi-Nadiri”n və “Dürreyi-Nadiri”n müəllifidir. 1736-cı ilə qədər sarayda münşi vəzifəsində çalışmış, Nadir Şah rəsmi olaraq taxta çıxandan sonra ona öz dövlətinin tarixini təsvir etməyi tapşırılmışdı. Ölümündən bir qədər öncə Nadir Şah Mirzə Mehdi xanı və Mustafa xan Şamlunu

Os-manlı sultanının yanına elçi göndərir. Şahın qətlə yetirilməsi xəbərini Türkiyədə almış Mehdi xan saray işlərindən uzaqlaşib ömrünün sonuna qədər əyalətdə yaşamışdı.

Məhəmməd Şah – Məhəmməd Şah Gürgani. Hindistan şahıdır (1131-1141/1718-1729).

Mərrix – Mars planeti.

Müştəri – Yupiter planeti.

Nəriman – əfsanəvi bahadır.

Seyid Mustafa Əfəndi – Osmanlı dövlətinin şeyxülislamı olmuşdur.

Simak – Şir bürcündə şirin ayaqlarını təşkil edən iki parlaq ulduz.

Sultan Hüseyin Mirzə Bayqara – Hüseyin ibn Mənsur ibn Bayqara. Teymurilər sülaləsinin sultanlarından. XVI əsrdə Gürgan, Mazandaran və Xorasan vilayətlərinin hakimi olmuş, elmin inkişafına xüsusi qayğı göstərmişdir.

Sultan Mahmud xan – I Sultan Mahmud xan, II Sultan Mustafa xanın oğlu, 34-cü Osmanlı sultanıdır (1143-1168/ 1730-1754).

Sultan Murad xan – IV Sultan Murad xan, Əxi Mustafanın oğlu, 18-ci Osmanlı sultanıdır (1032-1049/1622-1640). I Şah Abbas Səfəvinin aldığı Bağdadı yenidən Osmanlı dövlətinə qaytarmışdı.

Sultan Süleyman – Osmanlı hökmdarı I Sultan Süleyman Qanuni (926-974/1520-1566), I Sultan Səlim xanın oğludur. Onun hakimiyyəti dövründə Osmanlı ordusu Balkan yarım-adasını, bir sıra Şərqi və Mərkəzi Avropa ölkələrini fəth etmiş, Vyana şəhərinə qədər irəliləmişdir.

Süleyman – Süleyman ibn Davud (ə.), peyğəmbərdir.

Sürəyya – Ülkər (Yeddiqardaş) ulduzu.

Şah Abbas – III Şah Abbas, Səfəvilər dövlətinin 11-ci və so-nuncu padşahı (1145-1148/1733-1736), II Şah Təhmasibin oğ-ludur.

Şah İsmayıl Səfəvi – I Şah İsmayıl Xətai, İsmayıl ibn Heydər ibn Cüneyd, Səfəvilər dövlətinin ilk hökmdarı (907-930/1502-1524) olmuşdur.

Şah Təhmasib – II Şah Təhmasib, Şah Sultan Hüseyinin oğlu, Səfəvilər dövlətinin 10-cu padşahı (1135-1144/1723-1732) ol-muşdur.

Ütarid – Merkuri planeti.

Zöhrə – Venera planeti.

Zühəl – Saturn planeti.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
Nadir Şahın Hindistanın fəth olunmasından sonra Rum padşahı Sultan Mahmud xana yazdığı məktub	6

Nadir Şahın Rum padşahı Sultan Mahmud xana yazdığı məktub	9
Nadir Şahın Rum padşahı Sultan Mahmud xana yazdığı sülhnamə	11
Nadir Şahın Rum padşahı Sultan Mahmud xana yazdığı cavab məktubu	15
Nadir Şahın Hindistan şahı Məhəmmədə yazdığı məktub	17
Nadir Şahın günəşpapaqlı rus padşahına yazdığı məktub	19
Nadir Şahın Hindistan padşahı Məhəmməd Şaha yazdığı məlfufə	20
Nadir Şahın Hindistan şahı Məhəmmədə yazdığı məktub	21
Nadir Şahın Rum padşahı Sultan Mahmud xanın məktubuna yazdığı cavab məktubu	22
Nadir Şahın Xarəzm valisinə yazdığı məktub	25
Nadir Şahın Rum padşahı Sultan Mahmud xana yazdığı məktub	28
Nadir şahın Rumun baş vəziri Əli paşaya	

yazdığı rəqəm	32
Nadir Şahın Üçüncü Şah Abbasın səltənəti haqqında Təbriz naibinə yazdığı rəqəm	34
Nadir Şahın Qəndəharın fəth olunması münasibətilə qardaşı İbrahim xana yazdığı məktub	35
Nadir Şahın Məhəmməd Hüseyn xana yazdığı rəqəm	37
Şah Təhmasibin Rum padşahına yazdığı və münşi Təbbət ağa Mirzə Kafinin vasitəsilə göndərdiyi məktub	40
Rum padşahı Sultan Mahmud xanın Nadir Şaha yazdığı məktub	50
Rum padşahı Sultan Mahmud xanın Nadir Şaha yazdığı məktub	53
Şərhlər	59

